

Història urbana del Lluçanès

De l'edat mitjana a l'edat moderna

Carlos Escribano

Esborrany - Versió 0.1 - 22-10-2024

1 Merlès

1.1 Santa Maria de Merlès

El nucli urbà de Santa Maria de Merlès devia ser a finals del segle IX un petit grup de cases al costat d'una casa fortificada, a la vora d'un camí que previsiblement seguia la riera de Merlès¹. No comptava amb església fins a l'any 893, data en què es va construir la precedent de l'edificació actual, perquè a la seva dotalia ens consta la donació d'un hort on es faria el cementiri². Es dona a la seva església el centre del nucli, perquè va inclosa la casa principal, previsiblement fortificada, potser una petita torre, que és anomenada *domus* a la seva dotalia. També unes altres cases sense especificar³. L'hort donat per cementiri apunta a una altra casa no donada a l'església, com al cas de la dotalia de Lluçà, el que probablement significa que hi havia més cases al nucli. Deuen ser les que eren propietat dels homes que havien erigit l'església, els noms dels quals eren esmentats a una part no conservada del document.

1 Vegeu *Camí de Berga* a [ESCRIBANO 2024c](#).

2 *prope ipsa ecclesia alia pecia de terra ad cimiterium faciendum*: ORDEIG 1993, doc. 16.

3 *Domus, kases et curte*: ORDEIG 1993, doc. 16. Segueixo la lectura *kasas* de Mirambell, més probable que la d'Olzinelles, que anota *casa*.

2 Sant Feliu Sasserra

Sembla que hi havia un poblament fortificat al castell de Sant Feliu, situat al Serrat de les Forques. Podia existir d'abans, encara que sembla segur que era al segle IX, i tenia una església, si la necròpolis que aflora és d'aquells moments. Era anomenat al segle XI *les Guardioles*, segurament per les petites torres de recinte. Sembla que ja era abandonat al segle XII. A la baixa edat mitjana el castell és enderrocat, encara que resta una torre, la *guardiola*.

El poblament actual segurament era al seu origen un barri o extensió del nucli del castell. És el fenomen de creixement dels castells del Lluçanès, que veiem a Merlès, Oristà, Lluçà i el Castelló. En aquests casos sembla que són tots de finals del segle IX. Que és un poblament del castell ens consta perquè al 952 ja és esmentada la *domus* de Sant Feliu, que segurament ens indica que tenia assignat delmes, és a dir era en possessió dels delmes del castell, del seu terme civil de fet, la *vall de Relat*. El trasllat dels centres de recaptació dels castells fora la fortalesa és una de les raons pel desdoblament dels seus nuclis urbans que hem esmentat i es produeix a la segona meitat del segle IX, quan la frontera és estabilitzada lluny del Lluçanès.

A la baixa edat mitjana no existia la *vall de Relat* i el nucli de la vila era format amb el complex del *vil·lar de Relat*. Aquesta explotació i terme civil apareix citat al 944 i el seu nom seguiria donant nom a finques fins al segle XVI. No sabem com un nucli del castell carolingi acaba articulat a la baixa edat mitjana pel complex del *vil·lar*; presumiblement en algun moment *vall* i *vil·lar* es fundeixen, potser ja a plena edat mitjana.

En qualsevol cas el nucli era a un extrem del seu territori, a l'est, seguint un patró que es repeteix al repartiment de les terres del Lluçanès. Allí era l'església de Sant Feliu, esmentada al 952⁴; el complex del *vil·lar* era situat al costat de l'església. Des dels primers moments el nucli rep el nom alternatiu de *Sant Feliu*, on era la *domus de Sant Feliu*; l'església encara era anomenada *Sant Feliu de Relat* en un document de 1096⁵.

El lloc on eren l'església, i òbviament el complex civil, era anomenat antigament *la serra*, segons ens consta en un document de 952, on en unes afrontacions és citada *la serra* on era l'església de Sant Feliu⁶.

El nucli actual ocupa el mateix lloc des de l'època carolíngia, encara que les informacions de les cases no arriben fins al segle XIV, fent segurament referències a algunes del segle XIII.

Informacions sistemàtiques del poblament no arriben fins al segle XVII. Comptem amb diversos llistats i còmputos globals de les cases de la vila als segles XVII i XVIII. Podrem seguir l'evolució de la vila en aquells anys de moderat creixement urbà. No tenim un còmput semblant per les segles XIII al XVI, només referències a edificis concrets.

Es conserva un llistat del segle XVII sense data amb 98 cases⁷.

4 ... in apendicio de castro Uriste, in locum que vocant Riolato vel suas agacentias: [ORDEIG 1999](#), part 1, 532.

5 [BOLÒS 2009](#), 263.

6 [ORDEIG 1999](#), part 1, 532.

7 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra L/2, annex 1.

A 1686 el cens eclesiàstic de la parròquia incloïa 118 cases i 12 pagesies⁸. Aquesta mena de fonts es refereixen a la parròquia, no al terme, el que en qualsevol cas situa discrepàncies entre còmputos que descriuen realitats diferents.

El capbreu de la sagristia de la parròquia de 1678 enumera 130 cases a la vila, de les quals 18 eren a la Magdalena, llavors considerat un barri separat, i 11 al Raval⁹.

El cadastre de 1736 relaciona 152 cases, més una cremada¹⁰; hi havia més cremades que no són objecte de l'impost, ignorem perquè és inclosa aquesta: potser perquè era parcialment habitada. Aquest còmput suma també els masos i cases del camp i es refereix al terme.

El cens eclesiàstic de 1780 suma 172 cases a la parròquia¹¹; no sabem com interpretar aquesta dada, podria comptar només les cases de la vila.

Els llevadors de l'obra de la segona meitat del segle XVIII enumeren a la parròquia de Santa Feliu 19 masos o masoveries, 38 cases amb explotacions menors i 181 cases a la vila¹². Els capbreus i llevadors de l'obra són les referències més segures que tenim, perquè les fonts fiscals són parcials i els censos eclesiàstics com veiem no són uniformes. Això no obstant, no podem oblidar que es tracta d'enumeració de drets, i no de llistes de cases, i no són del tot segurs: en algun cas sabem que la casa ja no existia al moment del pagament, com el cas de Clapers, mas desaparegut al segle XVIII que encara figura als llevadors de l'obra fins i tot al segle XIX, perquè les càrregues eren en realitat sobre les terres i les pagaven persones que vivien en altres masos.

2.1 Els camins

A un Lluçanès de viles modestes, els camins tenen un paper clau a l'urbanisme de les edats mitjana i moderna.

Delimitar els camins és compleix, però, perquè de fet formen una malla que permet diverses rutes alternatives i que canvia amb el temps. El veurem aquí des del punt de vista d'un nodus d'aquesta xarxa, el de la sagrera de Sant Feliu Sasserra. Aquesta es connectava a uns pocs nodus propers, la major part dels quals es relaciona amb rutes a viles de l'entorn, que al seu torn suportaven rutes a llocs més llunyans.

Pel seguiment dels camins partim aquí de la documentació local. Desafortunadament, els pocs treballs de cartografia de l'edat moderna de la zona no són fàcils de fer correspondre amb aquestes dades locals; les comunicacions de Sant Feliu no apareixen molt bé reflectides als mapes del comte de Darnius de 1716, tant el del [corregiment de Manresa](#) com [el de Vic](#) perquè sembla que té poca informació de la zona; l'únic camí destacat entre els senyalitzats als seus mapes que passa per Sant Feliu és un camí entre Oristà i Sallent; Font ho interpreta com la branca inferior del *camí de Vic a Berga*¹³; deu ser *el camí* que per aquells anys se situava entre Sant Marçal i Santa Eugènia de Relat:

8 Anotat a la visita pastoral de finals d'aquell any: [PLADEVALL 1976](#), 52

9 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra L/2, 3ss.

10 ACM, Cadastre carpeta 689.

11 Anotat a la visita pastoral: [PLADEVALL 1978](#), 591.

12 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra G 3. És un quadern de deutes, vigent fins al segle XIX; les primeres anotacions són dels anys 60 del segle XVIII, i hi ha moltes cases que no inclouen dades de retards, pel que és difícil situar un any de referència comú.

13 [FONT, 2014](#), 959.

no sembla que aquest camí que marca Darnius passés per Sant Feliu. El [mapa de Tomás López](#) de 1776 tampoc aporta més informació rellevant a primera vista. Ambdós presenten, però, encara que molt esquematitzats, camins sense final que sembla que es corresponen amb algunes rutes secundàries que coneixem per dades locals.

Comptem amb una recopilació recent de tots els camins de Sant Feliu, de Planes, Torres i Mestre¹⁴, sobretot basat en les comunicacions al segle XX; en general, coincideixen els traçats exposats amb els proposats aquí, encara que hi ha algunes divergències, especialment per trams desapareguts o abandonats i modificacions d'ubicació i de rutes; aquests han anat canviant al llarg dels segles XVI-XX.

Els principals camins medievals

Encara que la informació sobre camins de Sant Feliu als diplomes medievals conservats és molt reduïda, comptem amb l'ajuda dels límits dels drets de domini i d'impostos al terme, que són coneguts de manera directa des dels segles XV i XVI, en alguns casos al XIV o al XIII.

Pel que fa al domini directe, de fet suposem que els límits coneguts són quasi tots pràcticament dels temps inicials de la vila, atès que aquests només poden variar per permutes; també poden ser ocultats per fusions; aquest darrer cas només dificulta la delimitació, no la invalida. No ens consten variacions significatives d'aquests dominis: no als arxius de la pabordia de Palau de Ripoll ni als del monestir de Lluçà, ni al del rector, que acumulaven la major part de les terres prop de la vila, a la primitiva parròquia de Sant Feliu.

De fet, alguns dels camins de l'edat moderna van servir de límits a propietats presents a la repoblació; les finques que les van succeir van continuar sotmeses a dominis directes que podem seguir fins a la seva desaparició, al segle XIX; aquests camins, per tant, existien o van ser creats als temps fundacionals.

L'únic camí dels que travessaven Sant Feliu esmentat als documents carolingis és l'anomenat *camí de Cardona* que unia Vic amb Cardona per Oristà, l'*estrada Cardonensis*. És esmentat al 981 servint de límit nord a Sant Marçal de Relat entrant al Lluçanès pel serrat de Viranes¹⁵; segurament travessava el coll de Comadoms, límit conegut del terme de la vila Púdua, l'actual Santa Eugènia de Relat, citat al 952. A aquest document el mateix camí es descriu com el que va *sota la serra de Sant Feliu*¹⁶. Si seguim el límit de Púdua, la ruta continuava pel torrent de Comesòlives, divisòria dels dominis de Púdua i Sant Feliu i travessava al final de Púdua vers l'actual Pla Moixons, a un trajecte que servia de límit a dominis de Ripoll (*la Muller Morta, Comesòlives*), la Cirera i Relat (Sant Feliu). Aquest darrer tram era exterior a la vila de Sant Feliu, es a dir *sota la serra*, i seguia al costat de la vila el mateix recorregut de l'edat moderna, servint de límit entre les propietats de Relat i Ripoll¹⁷, separació que devia ser als moments fundacionals i en gran part delimita avui els termes municipals de Sant Feliu i Oristà.

Aquest camí devia ser el límit entre els castells de Sant Feliu i Oristà, que deu ser establert al segle IX.

14 [PLANES 2003](#), 34 i 96.

15 [ORDEIG 1999](#), part 2, 975.

16 [ORDEIG 1999](#), part 1, 532.

17 [ESCRIBANO 2024c](#).

La presència a la rodalia d'aquest camí d'un dels vilars importants dels moments fundacionals, el de la Cirera, que al segle XII es converteix en castell, evoca inevitablement que hi havia un camí altmedieval important que continuava pel Riu d'Ases, potser un alternatiu al traçat modern de la vall de Relat, en qualsevol cas rellevant al segle XII. Així i tot, el camí esmentat al 952 que anava sota la serra de Sant Feliu no era aquell: el document que el cita indica que les terres del vilar de la Cirera eren a l'est del camí, el que descarta que es tractés d'una ruta seguint el Riu d'Ases.

El camí de Santa Maria d'Oló, que se separa de l'anterior prop de la vila, també es referenciat com a límit de les propietats de Ripoll i la Cirera, que pressuposem establertes al segle IX⁴. Com al cas anterior, aquesta divisòria passa a les delimitacions dels termes municipals, i així a aquesta zona les terres de Ripoll queden al terme d'Oristà mentre les terres de Relat queden al terme de Sant Feliu, al que posteriorment s'unirien les de la Cirera.

També dels primers temps de la vila, si no anterior, és un camí que travessava la *sagrera*, naixent al camí exterior i seguint cap al nord. Al segle XVIII es diria *camí de Ripoll*¹⁸. No ens consta el següent nodus important de la ruta al nord, encara que tot apunta a Santa Creu de Jutglar.

El seu tram al sud de la vila servia a l'edat moderna de ramal que comunicava el nucli urbà amb el camí exterior; era conegut com el *camí de Manresa* al segle XVI i dividia els dos dominis directes principals de la vila, el de Relat i el de Ripoll; es tracta de l'actual carrer Arquebisbe Badia. Com veurem als orígens [de la vila](#), encara que la major part de la *sagrera* i les terres immediates al sud d'aquesta eren de Relat, el monestir de Ripoll comptava d'una llengua de terra en propietat que arribava a pocs metres de la casa de Relat i l'església de Sant Feliu. La propietat de Ripoll limitava a l'est amb aquest camí, que, per tant, es pot remuntar al moments inicials de la vila, i el ramal és alineat amb el camí exterior que discorria sota la serra de Sant Feliu al 952 que n'hem esmentat².

Entrant a la vila, el camí era conegut com de la *font de la Corda*; passava al costat del cementiri i continuava més amunt passant al costat de l'església de la Magdalena, de la qual sabem a plena edat mitjana. A sobre la vila, el camí servia de límit d'alguns drets: el dels dominis del monestir de Lluçà amb els dels senyors de Lluçà i el dels delmes del rector amb els de la resta de la parròquia; tots dos els coneixem al segle XIII, encara que els delmes del rector segurament són anteriors. Creiem que és continuïtat del *camí de Manresa* i, per tant, deu ser també dels temps fundacionals, si no anterior.

També deu ser dels temps inicials el camí que comunicava la vila amb Oristà, anomenat també a l'edat moderna *camí de Vic*, l'actual carrer Balmes: servia de límit a la *sagrera* del rector i les propietats de Relat, i de les propietats de Relat i la torre com veurem, i, per tant, el traçat actual és força antic. Del seu nom no en tenim cites anteriors al segle XV, on és referenciat en una reunió dels parroquians de 1439¹². Si el camí continuava a l'oest suportant alguna ruta no ens consta; podria ser que continués cap a Sant Jordi, encara que actualment no hi ha continuïtat a la vella ruta d'Oristà i encara no sabem com era el traçat de la plaça major a la baixa edat mitjana.

El *camí de Guardiola* comunicava la vila amb la torre i deu ser òbviament també dels moments inicials, obert des del mateix moment en què existiren la torre i la vila¹⁹, encara que la primera referència directa que en tenim és molt recent, la venda d'una casa situada a l'est del camí a 1334²⁰.

18 ACA, Notariales, Manresa, 315, 104-107.

19 [ESCRIBANO 2024b](#).

20 *que domus afrontatur a parte orientis in via publica qua tenditur ad guardiolam* (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, ff. 43r-43v).

Per aquells anys una part era urbanitzada i ens consta a 1359 el *carrer de Guardiola*²¹ A l'edat mitjana portava com el seu nom indica des de la sagrera fins a la torre de la vila o *guardiola*²², i es correspon avui a part de la plaça de Baix, la plaça major, els carrers de Sant Pere Almató i de la Bassa i l'accés al *serrat de les forques*, on era la torre.

A l'alçada de la torre, el camí continuava a finals del segle XIII cap a Pardines i el nord-oest. El cas és que just passada la torre, a la *coma dels Angelats*, les propietats eren de Lluçà-Relat a l'oest del camí, i del monestir de Ripoll a l'est, el que ens situa en una divisió antiga, presumiblement fundacional. També era límit dels drets de delmes; almenys des de la baixa edat mitjana el delme de les terres de Gurrians, i amb elles les situades a sota del puig del *serrat de les forques*, era del rector, fins al camí de Pardines²³. El vil·lar de Pardines és conegut al segle X i, per tant, de nou pensem que el camí era als moments inicials de Sant Feliu.

Si es confirmen els indicis del fet que la **torre** és anterior a la conquesta carolíngia, aquest camí es perfila de fet com anterior a la fundació de la vila.

Al segle XVII hi havia un camí exterior que portava cap a Pardines i el de la torre continuava existint fent de ramal que sortia de la vila; tot indica que aquell segle el tràfic es trasllada fora la vila, previsiblement unint camins existents. El vell ramal es trobava amb el camí exterior prop de Puigsobirà, on era la *creu de Puigsobirà* o *creu del Puig*, perquè la consuetud de la parròquia de 1618 esmenta un recorregut des de l'església a aquesta creu, que continuava després cap al sud pel camí exterior mateix en direcció a la creu dels terres²⁴. De fet, el vell ramal per aquells anys encara que continuava existint i es diu camí ral, encara que de seguida quedaria força relegat i deixaria pas a un nou, a l'actual carrer Vilaclara.

A l'edat mitjana coneixem, per tant, al nus de comunicacions de Sant Feliu almenys dos camins al sud, tres al nord, i un a l'est, on el camí principal i suposem més antic, era exterior a la vila, atès que el seu traçat no té en compte la vila mateixa. Ens queden per afegir rutes conegudes a l'edat moderna que sabem eren importants als temps medievals, com les de Pedrós o Sant Jordi de Lloberes, encara que no podem assenyalar els camins que utilitzaven per aquells anys; potser eren els mateixos de l'edat moderna, encara que no ens consten.

21 *In sacra Sancti Felicis de Serra prout afrontatur dictum hospicium ab oriente in carrario nominato de Guardiola* (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 3 48-48v i 52. És còpia del segle XVI).

22 [PLANES 2003](#), 24.

23 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra I 1, anexo A, 2.

24 [PLANES 2003](#), 83.

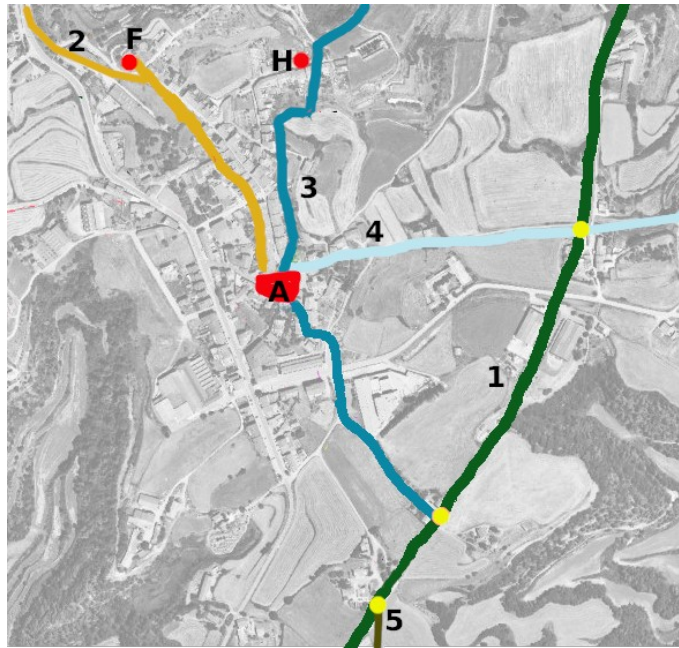

Figura 1: Els camins medievals coneguts de la vila

A la figura anterior es representa una proposta de pas dels camins medievals coneguts al voltant de la vila.

Els camins que podem situar a l'alta edat mitjana entorn de la vila són cinc: dos són exteriors, el de Sant Marçal de Relat-la Torre d'Oristà (1) i Santa Maria d'Oló i la Cirera (5); els altres travessen la vila: el de Pardines (2), la font de la Corda (3) i Oristà (4). En (A) la sagrera, en (F) la torre i en (H) l'església de la Magdalena, coneguda només des de plena edat mitjana.

Els tres camins que passen per la *sagrera* donaran pas amb el temps a concentracions urbanístiques, de les que sabem ja al segle XIII, com veurem.

Camins de l'edat moderna

La xarxa de comunicacions de la vila a l'edat moderna es representa a la figura següent. És sobretot un esquema estàtic, amb el propòsit d'orientació: suma tots els camins, sense tenir en compte que alguns han estat creats al període i no existien al principi, i altres han desaparegut en algun moment, encara que comentarem més tard els canvis documentats.

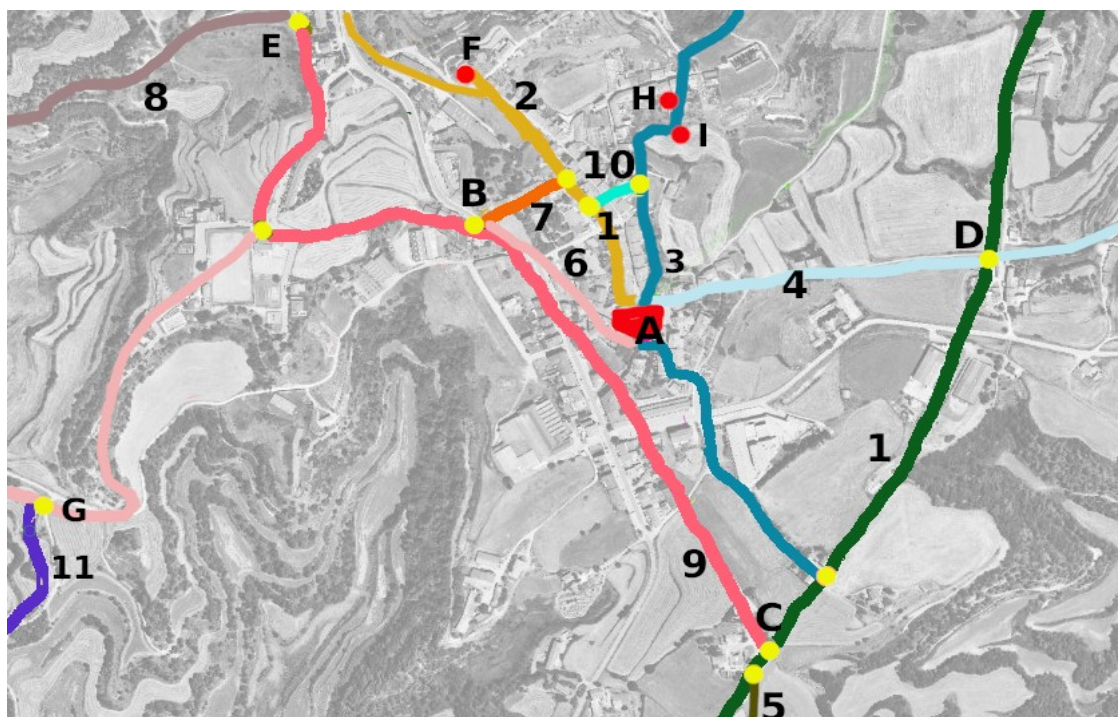

Figura 2: Xarxa de camins de la vila a l'edat moderna

Subsistia a l'extraradi de la vila el camí principal de l'edat mitjana, sud-nord (1) que identifiquem amb la ruta de Manresa i diverses del nord; a l'edat moderna el vell camí de Pardines ha cobrat importància i ara va també exterior, sobre el camí que identifiquem com el *camí ral* a Prats-Berga (9) mentre que l'antic camí del nord-est queda amb les rutes Oristà-Vic i Olost (1). Ambdues convergien a l'actual Pla Moixons (C).

A la rodalia d'aquest darrer nodus sortia el camí medieval cap a Santa Maria d'Oló (5) que permetia seguir cap a Barcelona.

Del camí exterior a Prats i Berga sortia un camí que anava a Pinós (8). Naixia a un nodus de la ruta conegut com *els terres*²⁵ (E).

En aquells anys partien de la sagrera (A) tres camins que feien el paper de ramals per connectar amb la ruta de Prats-Berga (9). Un era al nord de la sagrera (6) i era en realitat un camí que travessava el *camí ral* i continuava cap a Sant Jordi de Lloberes; trobava el camí exterior a l'alçada de l'actual carrer Raval (B). Un altre era el camí medieval a Pardines, continuació del camí local cap a la torre (F), que era conegut sobretot com el *camí de Guardiola* (2). El tercer accés a la ruta era a mig camí d'aquest, a l'actual carrer Vilaclara (7).

El camí medieval que arribava a la vila des del sud, el *camí de Manresa* i de la font de la Corda (3), camí cap a Ripoll, continuava en ús, encara que el tram inicial cau en desús, en detriment d'una nova connexió amb la vila, l'actual carrer de la Magdalena (10). A la seva vora se situaven la font de la Corda (I) i l'església de la Magdalena (H).

²⁵ Presumiblement, *els terrers*, segurament perquè al costat eren les pedreres d'argila dels terrissaires, encara que els documents sempre indiquen *els terres*.

També continuava sortint de la sagrera el camí medieval a Oristà i Vic (4) . Travessava el camí exterior de la Torre d'Oristà (1) al costat de la *casa de la Gafa*, a l'actual carrer Gafarró (D).

De la sagrera mateixa (A) sortien a l'edat moderna un camí (6) que no té contraparts a l'exterior de la vila. Era el camí Sant Jordi de Lloberes (6) ja esmentat. Segurament hem de sumar dos camins més, l'esmentat *de Pinós* (8) i el de Sant Miquel de Terradelles (11), que naixen en bifurcacions molt properes a la vila (E, G). Són segurament camins antics que conformaven la comunicació del territori, encara que no ens consten documentalment a moments anteriors ni sabem el traçat medieval, si existia de manera independent o utilitzava altres camins a la rodalia de la vila.

Els camins eren lligats a fonts, i és que l'aigua era obligada per mantenir als animals que l'entravessaven. Molt sovint com veurem les fonts mateixes són nodus de la xarxa, aturades obligades a la ruta i connexions amb altres nodus i rutes.

Les rutes exteriors

L'antic camí exterior, que pel sud unia els de Sant Marçal de Relat, la Cirera i Santa Maria d'Oló, i continuava pel nord per la Torre d'Oristà, continua existint a l'edat moderna, sembla que amb els mateixos traçats medievals, almenys a prop de la vila.

La ruta de la Torre d'Oristà obre altres al nord-est, i així veiem que a 1560 és esmentat el *camí de Perafita a Sant Feliu*²⁶,

El *camí ramader* de Manresa s'esmenta al mas Colldebassa a 1747²⁷ i més baix, als Plans de la Caseta de la Rovira, a 1751. En aquest punt per aquells anys el *camí ramader* de Manresa no coincidia amb el *camí ral*, que era a la dreta, a la zona de Matacans²⁸. Allí, prop de Font Furriola, es deia també *camí de Cardona*⁹, segurament prop on s'unien el camí ramader i el reial. És la mateixa *via règia de Vic a Olost i d'Olost a Cardona*, esmentada a 1750²⁹. A la part sud, aquest camí també es deia al segle XVIII *camí reial de Cardona*³⁰.

El camí de Manresa òbviament s'unia a altres que es bifurcaven a nodus prop de la vila³¹. Al Pla Moixons s'obria la ruta cap a Santa Maria d'Oló i Barcelona³². No ens consta a fonts locals del segle XVI, encara que es tracta d'un camí antic, com hem comentat.

La ruta medieval al nord, cap a Pardines, que ens consta a 1542³³, es torna més rellevant a l'edat moderna, previsiblement per la repoblació de Prats de Lluçanès a mitjan segle XVI: sembla que per aquells anys es termina d'articular la unió dels camins existents i es forma un camí exterior per donar suport al trànsit. Previsiblement, llavors havia assolit el paper de camí important, si hem de jutjar pel seu impacte urbanístic: des del segle XVI al XVIII moltes cases de la vila van ser construïdes als ramals d'aquest camí i una part ho van ser als costats del camí exterior mateix, les

26 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R8, part 4 16v.

27 ACA, Notariales, Manresa, 313, 174.

28 ACA, Notariales, Manresa, 313, 257-263v.

29 ACA, Notariales, Manresa, 319, 17.

30 Citat a la rodalia de Font Furriola: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, I 1, annex A 7v.

31 Planes, Torres i Mestre assenyalen bifurcacions properes a la vila amb destinacions a Balsareny-Navàs-Sallent (carretera de Solsona) i a Sallent-Santpedor ([PLANES 2003](#), 23 i 98).

32 [PLANES 2003](#), 8 i 34.

33 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R2, quad. 3 103v.

que actualment són al carrer Raval. Al segle XVIII un notari tenia a la vora del *camí ral* la seva casa³⁴, al Raval, identificada amb [un relleu](#) que denotava el seu ofici, avui perdut, per anunciar als viatgers la seva presència.

Abandonava la vila per terrenys de Puig Sobirà, on se situava la *creu de Puigsobirà*³⁵ o *creu del Puig*, per estar situada a terrenys del mas Puigsobirà, també conegut aleshores com *Puig*. Un document es refereix a una finca situada al costat del *camí que porta de la creu del Puig a la creu de Pere Ferrer*³⁶; aquesta darrera creu era a l'actual zona de Pla Moixons com hem assenyalat: la cita, per tant, es refereix al camí ral exterior mateix. La creu de Puigsobirà era probablement al lloc on s'unien el nou camí exterior amb el vell que venia sota el *puig de Guardiola*; es devia situar sota el mas Puigsobirà, atès el nom.

En tot cas el camí exterior a Pardines des del camí de Manresa és obert a 1555 passant pel Raval, any en què Anton Boixeres fa l'establiment d'un pati en aquest carrer, on esmenta a les afrontacions el camí que va de Puig Sobirà a la creu de Pere Ferrer i Manresa³⁷.

Aquest camí sembla que també és associat al *camí de Sant Jaume*, i ens consta el testament d'un mestre d'obres a Pardines que anava de peregrí a Galícia a 1542³⁸. Al document expressa que ha vingut pels *Ports de França* i esmenta la seva estança a Sant Feliu; pel que es veu havia aturat temporalment la seva ruta per una pesta.

El camí de Pardines suportava també la ruta de Berga, que apareix citada als documents de Sant Feliu, i el *carrer nou* o ramal del *carrer de Guardiola* que baixava al camí exterior era anomenat el *carrer que va a Berga* a 1559³⁹.

L'esmentada *Creu de Pere Ferrer*⁴⁰, o *Creu Escapçada*⁴¹ era com hem vist al camí de Manresa. Devia ser al costat del nus de comunicacions de l'actual *Pla Moixons*, on se separaven els dos camins exteriors cap al nord, el de la Torre d'Oristà i el de Pardines, al límit dels territoris de Sant Feliu, Oristà i la Cirera; a aquest lloc hi havia un gran empriu⁴² lligat a dos importants camins ramaders. Pel nom, la creu degué ser sufragada per Pere Ferrer, un paraire benestant que tenia una finca al costat sud del camí, actiu a finals del segle XV³⁷; la finca era domini de la Cirera i el camí al lloc separava els dominis de Ripoll i la Cirera. La creu, avui perduda, arriba al segle XX i la podem conèixer per algunes fotografies⁴³.

Camí de Sant Jordi

Al sud de la sagrera naixia al segle XVI el que devia ser un antic camí que suportava almenys quatre rutes a l'edat moderna.

34 Ès Salvador Planesogues, qui compra l'actual *can Boixeres* a 1766 (ACA, Notariales, Berga, Serie General, 796, 73).

35 [PLANES 2003](#), 84.

36 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 65.

37 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 114v.

38 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R2, quad. 3 88.

39 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R4, quad A 108-108v.

40 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6 6r-6v.

41 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R7, quad. 1 93.

42 [TORRES 2000](#), 44.

43 [BOIXADER 2022](#).

Aquest camí devia ser als inicis del segle XVII el ramal principal que permetia a la sagrera connectar amb el camí exterior en direcció nord, a Prats. Es unia a aquesta ruta a l'entrada de l'actual carrer Raval, i, per tant, és anomenat *camí de la vila al Raval* a 1609⁴⁴; malgrat la connexió amb aquest nodus, el camí al segle XVI era conegut sobretot com el *que va al terres*⁴⁵; es referia a un altre nodus, situat més al nord, a l'alçada del lloc on se separava el camí de Pinós; sembla que un tram del camí de Prats compartia ruta amb el de Pinós.

Es identifica amb el camí que surt de la sagrera a 1541, quan és arrendada una casa en la sagrera de Sant Feliu Sasserra en *lo carrer qui va al terres*⁴⁶ i a 1545 quan era establerta una finca anomenada *de la creu dels terres i ab antigo se anomenava la Maiolassa*, que afrontava amb *lo camí qui partex del lloc de Sant Feliu Sasserra i va al Bonells*⁴⁷. Els establiments de les cases del Raval afrontaven amb aquest mateix camí *al terres*, com ara un de 1546⁴⁸.

La cita anterior al mas Bonells ens remet a una altra ruta, que apareix al [mapa planimètric](#) de 1914 com *camí a Sant Jordi*. Aquesta és coneguda als documents locals per noms referits als camins que formaven els seus trams. En alguns documents és anomenat *camí als Arnaus*, el més proper a la vila situat al camí⁴⁹; en altres documents apareix com *camí al mas Bonells*, el següent mas a la vora del camí, com hem esmentat, i el mateix que a 1587 és anomenat *camí de Bonells a Sant Jordi*⁵⁰; és Sant Jordi de Lloberes, situat a l'extrem del terme de Sant Feliu. El nodus de Sant Jordi connectaria amb altres camins de fora el Lluçanès entorn de Gaià que no seguim.

Encara serviria a una altra ruta, el camí de Sant Miquel, com veurem.

Bona part del primer tram del camí sembla perdut, com el camí a Prats mateix en aquesta zona. Segurament no oferia bones condicions i és abandonat aviat, una vegada obert al segle XVI el *carrer nou*, actual carrer Vilaclara, que donava suport a la mateixa ruta. L'inici del ramal de la vila correspon amb el de l'actual Avinguda Catalunya, perquè ens consta que a 1559 una casa afrontava amb aquest camí i amb *la plaça pública de Sant Feliu*, l'actual plaça de Baix⁵¹. Sembla que després capgirava cap al Raval darrere dels horts de les cases de la Plaça Major, on la direcció del carrer actual ens suggereix el recorregut antic.

Camí de Pinós

A l'alçada dels *terres* naixia aquest camí que es dirigia cap a la *font de la Peça* i el *serrat Llobater*, com veiem al [mapa planimètric](#) de 1914. Devia ser el que suportava les rutes que anaven a Puigreig⁵² i a Pinós, camins dels quals hi ha traces als mapes coneguts al segle XVIII, tant el del compte de Darnius de 1716, tant el del [corregiment de Manresa](#) com [el de Vic](#) com al [mapa de Tomás López](#) de 1776.

44 ACA, Notariales, Manresa, 284, 135.

45 Citat a 1541. ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R2, quad. 3 100 o ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 3 s.f.

46 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R2, quad. 3, 100.

47 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 4, 56v.

48 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 3, s.f.

49 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R8, part 2, 60.

50 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R8, 17.

51 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 3, 8.

52 [PLANES 2003](#), 8 i 34.

El camí naixia a un nodus de la ruta anomenat *els terres*; hi era al lloc una creu anomenada *creu dels terres*¹¹.

Camí de Guardiola

Desapareguda la torre al segle XV i obert el camí exterior a Pardines al segle XVI, el vell camí medieval a la torre encara manté la seva funció com ramal al camí exterior i, per tant, el *carrer de Guardiola* continuava sent anomenat *camí ral*, com ens consta a 1748, quan una casa era situada a aquest *camí ral o carrer de Guardiola*⁵³. El camí del costat de la torre devia ser poc convenient, i el ramal, presumiblement, des del segle XVI corria per l'actual carrer Vilaclara⁵⁴ i accedia al camí exterior a l'entrada de l'actual carrer Raval.

El ramal cap al camí de Prats travessava a prop de l'actual *Pas Nou* terres d'una masoveria, la *Casanova de Puigsobirà*⁵⁵, que també dona nom al camí a vegades.

Per aquells anys es formaria també un altre ramal del camí que enllaçaria amb el *camí de la font de la Corda*, l'actual carrer de la Magdalena. Previsiblement, era l'antic *camí al Pla del Vent*, esmentat a 1545⁵⁶.

En algun punt del recorregut a la torre hi havia al segle XVI una creu o pedró i així a a una reparcel·lació de 1539 on es deia que el pati afrontava amb el camí que anava al pedró *de Guardiola*⁵⁷. Presumiblement, era prop del Pas Nou, atès que les finques situades al sud d'aquesta zona són anomenades *del pedró* com veurem. Podria ser a l'anomenat *camp de la Creu*, esmentat a 1591 prop de la Magdalena i el Pas Nou⁵⁸.

Camí d'Oristà i Vic

El vell camí medieval cap a Oristà continuava a l'edat moderna. Sortia de la part nord de la sagrera, al *portal de la font*, i era identificat com el *camí de Vic* a 1549⁵⁹ o *camí ral d'Oristà* a 1606⁶⁰.

Travessava el camí de Manresa al nus de la *casa de la Gafa* (actual carrer Gafarró), esmentat a 1696⁶¹ i 1748⁶²; en aquest darrer document s'esmentarà al lloc el *camí ramader o via règia d'Olost a Manresa*, és a dir que el camí cap a la Torre d'Oristà suportava també la ruta ramadera en aquest indret.

Sabem que al *Pla de la Riba* els parroquians de Sant Feliu Sasserra acostumaven a fer les reunions a la baixa edat mitjana, com ens consta a 1439⁶³ i segurament aquest ús és antic; l'emplaçament era escollit perquè la parròquia agrupava a homes de Sant Feliu, d'Oristà i de Santa Maria de Merlès i

53 ACA, Notariales, Manresa, 313, 354r,

54 [PLANES 2003](#), 24.

55 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 4 56v.

56 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 74.

57 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 70 bis, annex.

58 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R9, 20v.

59 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 2 s.f.

60 ACA, Notariales, Manresa, 284, 54r.

61 ACM, APM m 1742, 20.

62 ACA, Notariales, Manresa, 313, 247v.

63 ABEV, Parroquials, Oristà R1, 48.

no es volien reunir a la vila. El lloc en concret podria ser la *Creu de la Riba*⁶⁴, que era a la zona⁶⁵. Presumiblement, era a l'esmentat encreuament de camins de la zona del Gafarró, on sabem d'una creu, la *creu de la Gafa*⁶⁶ i ambdós són diferents noms de la mateixa creu.

Camí de Sant Miquel

Prop de la vila, una bifurcació del camí de Sant Jordi portava a Sant Miquel de Terradelles, segons ens informa el [mapa planimètric](#) de 1914. No en tenim cites documentals conegudes a l'edat moderna, encara que la referència és segur que serveix per als segles anteriors. Tampoc ens consta quina ruta o rutes permetien seguir aquests nodus; en qualsevol cas som al conjunt dens de comunicacions de l'oest del Lluçanès.

Camí de de Manresa i Ripoll

Aquest camí i el de Pardines eren els més importants de la vila als segles XVI i XVII i van impulsar el desenvolupament urbà del moment, creant dos nous barris: el raval al costat del camí de Pardines i el de la Magdalena al costat del de Ripoll. Al sud, a la seva vora es reconstrueix el traçat urbà medieval que es arribaria a perdre a la baixa edat mitjana, articulant un grup de cases.

Es tracta d'un camí altmedieval, com hem vist. Encara que sabem que és dels temps de la repoblació per servir de límit a propietats dels temps fundacionals, la primera cita explícita que coneixem del camí servint de ramal cap a Manresa és de 1555⁶⁷.

Si bé el camí antic es conserva en gran part avui, és perdut el recorregut inicial del tram cap al nord, que era a les portes del *portal de la font*, a l'actual carrer Balmes.

Aquest tram cap al nord, conegut com *el camí de la font de la Corda*, segurament era present als moments fundacionals, com hem indicat, quan servia de límit a les propietats del rector i de Relat, fet que veurem en detall.

El tram fou devaluat des de mitjan segle XVI després de l'obertura d'un nou pas al camí de Guardiola, encara que el camí mateix continuava sent important.

Aquest camí que suportava a l'edat moderna la ruta cap a Ripoll era anomenat també *del mas Gurrians*, atès que passava davant de la casa del mas; ens consta a 1751 el camí de la vila *al mas Gurrians o camí ral a Ripoll*⁵. Anotem que el camí és conegut amb aquest recorregut a principis del segle XVI, quan és esmentat el *camí a la volta de Gurrians*⁶⁸.

A partir de Gurrians no tenim documentació de per on continuava la ruta cap a Ripoll; presumiblement, pujava cap a Santa Creu de Jutglars. El del mas Gurrians, això si, era un nodus que permetia seguir a l'est una altra ruta sobre el camí que a 1780 ens consta comunicava amb el *clot dels Pèlags*⁶⁹; sembla que al nodus de comunicacions a prop del mas era la *creu de Gurrians*.

64 [PLANES 2003](#), 84.

65 ACM, APM m 1742, 20.

66 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Q30, 10.

67 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, cuad. 2 192r,

68 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R14, s.f.

69 ACA, Notariales, Manresa, 344, 73v.

Aquesta ruta era també molt utilitzada, i a 1539 una casa situada al costat de la rectoria a Sant Feliu es deia que afrontava amb el *camí als Pèlags*⁷⁰. Els Pèlags, o *llacs*⁷¹, serien grans bases situades al costat del camí ral segons ens indica el document de 1751¹³. És documentat també que hi havia un ramal que permetia a 1690 l'accés directe des de la *font de la Corda* cap a la *font dels Pèlags*⁷².

El nus de la font dels Pèlags permetia accedir a diverses rutes. Una portava a la Torre, cap a Olost, l'esmentat a 1748 com *camí ramader o via règia de Olost a Manresa*⁹.

Com al cas del *camí de Sant Jordi*, l'itinerari inicial del camí de la font el podem seguir el camí per trams. Sembla que el primer tram era el *camí* que portava a la *font de la Corda*. D'aquesta font, que també dona nom al camí²⁴, avui perduda, es coneix el seu emplaçament, prop d'aquella església; era un pou a la vora del camí, com ens consta ja a finals del segle XVII¹⁴, fet que segurament evoca el seu nom.

El segon nus de l'itinerari pel que sembla era molt a prop, l'església de la Magdalena, i, per tant, també veiem al camí anomenat com *de la Magdalena*⁷³ al segle XVI. També ens consta el tram mateix que unia tot dos nodus, entre la font i la capella, del que ens informa una venda de 1699⁷⁴.

El tercer camí de la ruta sembla que anava de la Magdalena a Gurrians, com hem vist.

L'inici del *camí de la font* que sortia de la sagrera no es conserva actualment. Creiem que el primer tram des del portal es pot identificar amb els límits dels horts de les cases de l'actual plaça major i el carrer de Sant Pere Almató fins al Pas Nou. El camí és esmentat a 1609 com naixent a l'era dels Oliva⁷⁵, i ens consta que la casa dels Oliva era al costat del portal *de la font de la Corda*, a l'actual carrer Balmes⁷⁶. La zona a l'esquerra del camí com veurem era propietat de la família Serra des del segle XV i a 1569 aquests fan arrendament d'una casa situada a aquest camí, identificat com el que porta *de l'església de Sant Feliu a l'església de la Magdalena*⁷⁷. Presumiblement, arribava fins a l'actual carrer de la Magdalena. A 1547 es descriuria com *lo callaris o camí per on se va de Sant Feliu a la font dels Pelecs*⁷⁸.

Al segle XVI s'obriria l'actual carrer de la Magdalena i el tram inicial del camí que sortia del portal de la font a poc a poc és abandonat. Això no obstant, el camí mateix segueix sent molt important a l'edat moderna, i a la seva vora es construeix un nou *raval* o *barri*, el de la Magdalena, que agrupava 18 cases a finals del segle XVII³, el que ens informa del paper rellevant de les rutes que suportava encara per aquells anys.

Els camins a la sagrera

A la figura següent podem veure amb més detall com sortien els esmentats camins de la vila a la primera meitat del segle XVI.

70 Santa Eulàlia de Pardines, R8, part 5 4v,

71 *Lacu sive pelecs* diu un document de 1543 (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, s.f.).

72 ACM, APM m 1739, 128v.

73 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R5, quad. B 41.

74 ACM, APM m 1716, s.f.

75 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R9, 188.

76 A 1549. ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 2 s.f.

77 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R5, quad. B 41.

78 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R3, quad. 3 s.f.

Del *portal de la font* (A), al nord, sortien els camins *de la font de la Corda* (2) i *de Vic* (3), mentre a la plaça de la vila, actual plaça de Baix, on era el portal de Baix (B), sortien els anomenats camins *de Guardiola* (1), de Manresa (4) i Sant Jordi (5) que servien també d'accessos als camins exteriors.

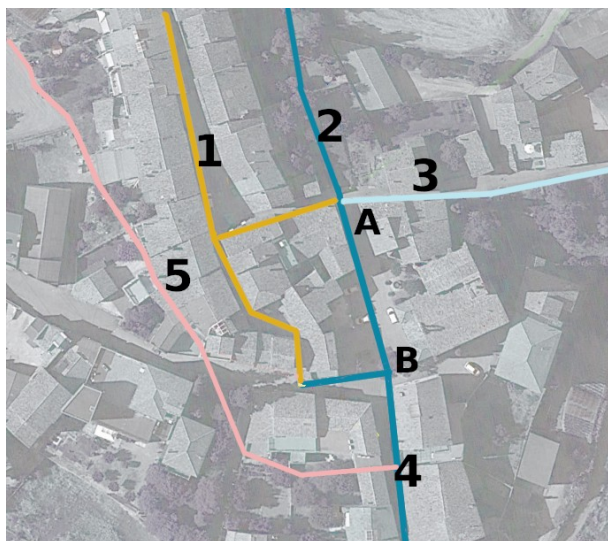

Figura 3: Els camins al nucli de la vila als segles XV-XVII

2.2 La vila medieval

Precedents

El precedent de la vila de Sant Feliu fou probablement un petit poblat tardoantic situat al Serrat de les Forques, en un terreny elevat. Aquesta seria la hipòtesi més probable que podem fer avui a la vista de tres tombes de lloses que afloren en un tall del terreny al *serrat de les Forques*, a uns 150 metres a l'est de la torre⁷⁹ a falta de les excavacions que permetin situar l'assentament amb dades segures. Alternativament, són restos del poblament del castell carolingi,

Si aquesta primera impressió es consolida, el castell de Sant Feliu seria, presumiblement, un poblament fortificat d'origen tardoantic o visigòtic i el fet explicaria diverses anomalies que atribuïm a la repoblació carolíngia, com la possible existència del camí principal de la vila a l'edat mitjana abans del moment fundacional, camí que discorria fora de la vila o l'elecció del lloc d'assentament carolingi no immediat al castell.

L'assentament és a uns cent metres de la capella de la Magdalena i, com aquesta, a terrenys que eren d'una capellania al segle XVI, que tenia també el solar del castell, el *Serrat de les Forques*, el que obre molts interrogants.

Encara que l'església de la Magdalena no apareix als documents coneguts fins a una cita marginal del segle XIII, la seva presència tan a prop de la torre de Sant Feliu i d'aquest jaciment, tot a mans del domini del castell, suggereix una relació amb aquella. És al pla, mentre que les tombes són a la part alta, i no és prou a prop per a sostenir que era l'església de l'assentament del castell, encara que les circumstàncies la situen relacionada amb aquest poblament; potser fou un petit poblament fora els murs.

Planes, Torres i Mestre sospiten que la capella de la Magdalena no era al mateix lloc que actualment, ateses les discrepàncies als documents sobre la ubicació de la *creu de la Magdalena* i les notícies del desmantellament de l'edifici⁸⁰.

Si aquest canvi ha tingut lloc, no sabem on era l'emplaçament original. No tenim, però, cap constància documental del trasllat, només de l'aprofitament de pedra de l'obra medieval per altres usos. La capella actual és reconstruïda per una obra contractada a 1759⁸¹. És cert que la construcció suposa la compra d'un terreny, encara que tot sembla indicar que utilitzat per ampliar el solar i, en cap cas hi ha venda o permuta de terres. Per altre costat, el fet que l'altar major de l'església canviï d'advocació amb la nova obra, passant a ser dedicat a Sant Salvador, no és res rellevant a aquesta qüestió, atès que l'altar del sant ja hi era a la capella a principis del segle XVII⁸² i als documents de la construcció del nou edifici, i als dels anys posteriors, els responsables de l'església, els obrers, sempre es referiran a la capella com *la Magdalena*; el mateix succeeix a les referències conegudes

79 Segons indica l'[inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de Catalunya](#) les tombes van aparèixer arran de fer un rebaix en un marge i a finals del s. XX una intervenció no autoritzada destapa un individu en decúbit supí amb els braços creuats sobre el pit.

80 [PLANES 2003](#), 26.

81 El contracte i el terreny comprat són referenciats a les comptes dels obrers de Sant Feliu de 1759 (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, G 2, s.f.). Les obres es van estendre almenys fins a 1765, on figuren despeses de la teulada a les comptes dels obrers (Ib.).

82 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Q30, 55.

al barri i al carrer als anys següents. Tampoc ens consta cap referència amb l'epítet *nova* que seria d'esperar per a un trasllat.

Un altar més a la capella, amb aquesta denominació, també potser indicatiu de l'abandonament d'un altre temple. Atesos la localització i l'advocació, podria provenir de l'església del castell, perduda després de l'abandonament del lloc.

Creiem, per tant, que és més probable que l'obra actual és al mateix lloc que la primitiva, encara que seguim sense explicació per al desmantellament de l'església vella: usualment sempre es reaprofiten les pedres de la construcció antiga. Més fàcil seria que la que hauria canviat de situació fora la creu de la Magdalena, i l'abandonament del vell camí de la vila a l'església, el de *la font de la Corda*, en podria ser la causa.

En tot cas la presència de la capella de la Magdalena al pla sota la torre, tan a prop de l'antic poblat, tot en unes terres del propietari de la torre, no és una qüestió menor, encara que no hi ha proves ara per ara per avançar el nostre coneixement per aquest camí.

La formació de la vila

No es conserven documents relatius als moments fundacionals de Sant Feliu; possiblement podem avançar algunes dades bàsiques a partir del domini directe de les terres afectades per la repoblació i les vies de comunicació conegudes al nucli de la vila baixmedieval, amb limitacions, atesa la fragilitat de les informacions.

Els únics elements que suposem segurs del moment de la repoblació són l'església i el vilar de Relat.

Sembla que el temple parroquial és al lloc de l'església actual des de la seva fundació, presumiblement a principis del segle X, perquè al 952 era a la serra i havia un camí que discorria sota l'església. Aquesta descripció no sembla correspondre al castell. No esperem que un assentament com el de Sant Feliu pogués existir al segle IX, quan els únics que coneixem al Lluçanès eren a llocs fortificats. Proves concretes no tenim fins al segle XII, data que suposem de la portalada sud de l'església. Presumiblement era el solar de l'establiment original.

La ubicació de l'edifici de l'església medieval ens consta pels documents de la construcció de la fàbrica actual, als anys 1581 i 1582⁸³: ocupava una part de la nau central conservada sense contar el presbiteri, presumiblement prop de 16x6 mts. a l'exterior. Encara que l'església primitiva fos de mida més continguda que la d'aquelles dates, sembla que les diferències en planta no eren tan significatives: sembla que l'edifici seguia sent d'una sola nau.

La situació del vilar de Relat als moments originals, que potser era en realitat a època carolíngia la seu de la vall de Relat, es coneix de manera aproximada. Com veurem en detall, sembla que a finals del segle XV el complex del vell vilar havia quedat dividit en tres construccions: una al sud de l'actual Plaça Major de la vila, altra a l'inici de l'actual carrer Arquebisbe Badia, a l'oest del carrer, i una tercera a l'est d'aquestes; la part més significativa als temps antics era, presumiblement, la

83 El contracte de 1581 és a ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. B 68v. El de 1582 és al foli 106v del mateix quadern. El primer document ens informa de la situació i mides relatives de l'edifici antic, mentre que el segon esmenta el trasllat de les dues portades, sud i nord, a una nova ubicació i la destrucció dels ciments de la construcció existent.

nord, on es podrien situar actualment les restes d'una casa fortificada. Al segle XIV hi havia moltes cases entre aquells edificis.

Com els restos de la torre no són a l'alçada de l'església, hem de creure que el vilar primitiu estenia el seu mur perimetral més avall, com a mínim fins a l'alçada de la portalada oest del temple. El fet que la sagrera al sud presenta una lleu elevació, que creiem és utilitzada com a part del recinte murat baixmedieval, ens permet plantejar la hipòtesi inicial que aquest també era el límit del vilar original al sud. Aquesta és l'alçada de l'edifici de l'est del segle XV, que acollia l'era del vilar, i, per tant, no seria d'estrènyer que els elements auxiliars del vilar fossin a aquella part des de moments antics.

Hi havia immediata a la vila una finca anomenada *camp de Graell*, que pertanyia al mas del mateix nom. Aquest, actualment desaparegut, era de domini de Ripoll; la finca era al costat oest del *camí de Manresa*, l'actual carrer Arquebisbe Badia²⁶ i terminava al segle XV davant de la bassa gran de la vila, presumiblement sota l'actual avinguda de Catalunya; potser la bassa ocupava part del solar de les cases que actualment són al sud del carrer⁸⁴ i servia de defensa pel cercat medieval, recinte murat al segle XVI. La presència d'una petita llengua de terra propietat de Ripoll al costat del *vilar de Relat* i de l'església planteja la possibilitat del fet que als moments fundacionals existís un altre vilar en aquest lloc, o almenys una reserva de terreny per construir-ho.

Com era territori de delmes propi ha de comptar amb una església, de la que no tenim cap constància. Es tracta d'una propietat de Ripoll, segurament fruit d'una donació feta molt aviat, atès que el monestir no tenia documents de la transacció. És lligada a la fortificació que acabarà com castell al segle XII, la Sala, i aquesta adquisició del terreny podria ser resultat de la repoblació mateixa, potser una rompuda o aprisió. El fet que l'església de la Sala no hagi donat lloc a una capella, que hauria aparegut segurament a registres de plena edat mitjana, i que el seu territori es va unir a la parròquia de Sant Feliu i no a la d'Oristà, fa pensar que l'església i el nucli al costat eren també a la serra de Sant Feliu, i, quan va ser desmantellada, l'altar va ser traslladat a l'església del vilar. Podria ser l'altar de Santa Maria, esmentat a plena edat mitjana. També podria ser el de Sant Joan, present al segle XI, encara que això suposaria un desmantellament molt primerenc del nucli existent junt al vilar.

Com no ens consta domini directe de Ripoll ni a la part elevada del lloc ni al recinte murat del segle XVI, descartarem en principi que tots dos dominis donaren en origen a una entitat urbana comuna: la ubicació de les possessions de les parts predisposa a pensar més en dos *nuclis* originals al costat, com si fossin *barris*.

Al segle XIV, potser al XIII, sabem del domini del rector sobre un conjunt limitat de terres al voltant de l'església. El terreny era més gran del que podria correspondre a una sagrera medieval, potser definida al segle XII; incloïa tota la part est de l'actual carrer Arquebisbe Badia, la plaça de l'església i el carrer Verdaguer. No podem situar els títols de propietat d'aquestes possessions, encara que alguns indicis indiquen que alguns elements no són originaris.

Al sud de l'església, a l'actual Avinguda Catalunya, hi ha una petita diferència d'alçada que sembla correspondre amb el recinte murat del segle XVI. Al costat d'aquest mur, prop del portal sud de l'església actual, hi havia dues cases al segle XIV que no eren domini exclusiu del rector; sembla

84 El final del *camp*, la part més propera a la bassa, és establerta a la família Julià, i allí era la casa del ferrer Joan Julià a 1528, segons ens consta a les capitulacions de una filla dels Pou, propietaris aleshores de Graell: ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, Y1, 21.

que es conservaven fins i tot al segle XX: eren a parts iguals del rector i els obrers; tot sembla indicar que es tracta d'una donació posterior a la formació de la sagrera i, per tant, creiem que el recinte murat del segle XVI es correspon també amb un límit als dominis del rector diferent del que coneixem, potser el de la sagrera de la plena edat mitjana.

De fet, el límit nord del domini del rector és l'anomenat al segle XVI camí d'Oristà, l'actual carrer Balmes; aquest ens situa en una divisió – i un camí – present o configurat als moments fundacionals. No és un traçat recte, i podria haver-hi petits canvis. Podem plantejar com punt de referència l'anomenat camí de la *font de la Corda*, una via que naixia al costat de l'església, al cementiri, de la qual tenim referències indirectes del segle XIII o anteriors, i era el lloc del portal del recinte murat del segle XVI. El traçat del carrer antic és encara visible al nord-oest, on persisteixen dos grans cases alineades.

Si el traçat del carrer Balmes es manté, la distància nord-sud del recinte del segle XVI és previsiblement de 48,60 mts, equivalent de segur a 60 passos: amb aquesta hipòtesi, com hem d'esperar, la unitat de mesura no és el pas del Lluçanès del segle XVI (0,7916 mts⁸⁵) amb el que se sumarien 61,36 passos, massa diferència pels marges d'error que podem esperar; seria un antic pas molt semblant al de Bagà (0,8018 mts⁸⁶) que sumaria 60,6 passos; si les mides del recinte del XVI reflecteixen les originals, presumiblement, el pas de la fundació era un poc més llarg, de 0,81 mts. Alternativament, podem pensar en un camí de Vic original alineat amb els restos de la casa fortificada, el que faria una sagrera més regular i més curta de nord a sud. En qualsevol cas sembla que som davant d'una sagrera convencional, amb una base de 30 passos, la més usual al moment a Catalunya⁸⁷. Es podria correspondre amb una consagració feta al segle XII, al temps de la construcció de la portalada sud.

Les mides est-oest de les possessions del rector des de les afrontacions amb el vil·lar de Relat fins al final del recinte a l'est utilitzant una diferència del terreny són més reduïdes, i, per tant, la hipòtesi més plausible és que la sagrera no es limitava a la part del domini del rector del recinte murat del segle XVI, que previsiblement era el medieval.

L'església en tot cas no era al centre de la *sagrera*, ni aquesta es va traçar sumant 30 passos per cada costat de l'edifici: sembla que la *sagrera* és delimitada com una reserva de terreny de 60x60 passos, previsiblement abans de ser construïda l'església i amb una adaptació al terreny.

85 La *cana de llana* del Lluçanès és coneguda com a més tard des de la primera meitat del segle XIV. Apareix com a mesura d'un restabliment de 1415 a Sant Boi (ABEV, Parroquials, Sant Boi de Lluçanès, R48, 63); es tractava del solar d'una casa abandonada arran de la pesta de 1348. Disposem de diverses equivalències de les canes locals amb les de Barcelona fetes a 1587-1594. Podem deduir les del Lluçanès perquè són les mateixes a Oristà, Sobremunt, Sant Bartomeu del Grau i Sant Boi de Lluçanès ([TEIXIDÓ 2008](#), vol. I, 368, 386, 397 i 398). A Perafita no hi ha dades de longitud, encara que sí de gra, pes i vi, que coincideixen amb les de les poblacions esmentades (Ib., 400). A tots els casos, les mesures són les mateixes que les de Vic (Ib., 348), fet que presenta reserves: en aquestes dates es podrien haver perdut les mesures locals medievals; de fet a Santa Maria de Merlès es declaren com a pròpies les de Barcelona ([TEIXIDÓ 2008](#), III, 1252).

86 [TEIXIDÓ 2008](#), vol. III, 1977.

87 [RIU 1994](#), 64-65.

Figura 4: Elements de la vila baixmedieval

A la figura anterior es representen els elements coneguts de la vila al segle XV rellevants a l'ocupació a plena edat mitjana. L'església (A) es mostra rodejada de les terres de domini directe del rector (B). A (F) es representa el *camp de Graell*, una finca de domini de Ripoll, delimitat pel camí de Manresa (H). Tota la resta de l'espai recollit a la figura correspon a dominis del *vilar* de Relat. A (C, D, E) són construccions destacades del *vilar* baixmedieval. A (G) el camí d'Oristà, i a (H) el de Manresa, que serveixen de límit als dominis del rector i del *vilar*. A (I) una proposta del traçat de la sagrera de plena edat mitjana.

La desaparició del *vilar* de Relat

A 1298 Guillem Sala, prevere resident a Vic, originari previsiblement del castell de la Sala, fundaria un benefici a l'altar de la Verge del Cor de la catedral de Vic⁸⁸. Tot sembla indicar que a la seva dotació eren inclosos tots els béns que tenien els Relat en domini directe per aquelles dates a Sant Feliu, inclosa la casa del *vilar* de Relat mateix, a la *sagrera*.

De fet, per aquells anys pràcticament tots els masos de domini de Relat i una part de les seves terres senyorials havien passat a domini del monestir de Lluçà. No coneixem les circumstàncies del canvi de domini, si fou per una venda o per una donació; en tot cas deu ser abans de la fundació de la capellania citada i després de 1283, data en sembla que el mas Argelers de Sant Feliu encara era sota el domini dels Relat; aquest mas, avui en ruïnes, era uns dels situats a la riera de Relat que al segle XIV pertanyien al monestir de Lluçà; a 1283 Berenguer de Relat va alliberar del seu domini a

88 [MASRAMON, 1983](#), 12.

Berenguer d'Argelers⁸⁹, presumiblement un home procedent del mas Argelers que canviava de residència; significativament el document va a anar a parar a l'arxiu de Lluçà. És segur que a 1334 eren en mans del monestir, perquè dues cases venudes al costat de la sagrera aquest any ja pertanyien a Lluçà².

Les terres senyorials de la *serra de Sant Feliu* es van partir en dos per les delimitacions del camí de Guardiola; el monestir es va quedar amb tota la part oest i els Relat van mantenir el domini de la part oriental.

A una data no determinada els Relat van vendre algunes propietats als barons de Lluçà. Deu ser durant el període en què aquests eren de la família de La Portella, després de 1286, any en què van recuperar la baronia encautada per Pere el Gran⁹⁰ i abans de 1298, quan es funda la capellania del Cor. A aquesta o aquestes transaccions podem atribuir la transferència d'un grup de cases a la vila, que corresponen a la part est de la plaça de Baix i van acabar en mans del monestir de la Portella; també segurament la finca central de les feixes del pedró, entre els camins de Guardiola i de la font de la Corda al costat de la sagrera.

No ens consta el camí mitjançant el qual els restos del domini de Relat van acabar en mans de Guillem Sala, membre de la família dels propietaris del castell de la Sala, a la rodalia de Sant Feliu; potser per venda, o per raons de parentesc; en tot cas amb aquells restos es va dotar la capellania.

Pel que sembla només restava de la propietat original l'anomenada *casa del vilar*, a la sagrera, i una gran finca a l'est del domini del rector, l'anomenat *Camp de Relat*, que arribava segurament des del Pas Nou fins al camí exterior de Manresa, a la zona del Pla Moixons, a més del domini útil de unes terres al terme i les cases que eren a la sagrera i que havien venut abans als barons de Lluçà.

El domini útil de les cases i terres seguiria en mans de la família Relat.

Entre 1438 i 1440, Joan i Andreu de Relat, traslladats al mas Vila d'Alpens, van liquidar aquest domini útil de les cases i les terres que encara mantenien. La casa de Relat mateixa i el *camp de Relat* van ser venuts al baró de Lluçà⁹¹; una casa i terra venuda als Arnaus⁹², pagesos de la vila; dues cases més, una donada⁹³ i altra establerta⁹⁴, van acabar en mans dels Serra, també de la vila.

La vila baixmedieval

Tot i que la documentació conservada és molt reduïda, tenim indicis del fet que la vila, i totes les concentracions urbanes del Lluçanès, no van tenir un creixement lineal i van viure als segles medievals moments de més expansió i altres de retrocés. Pel que fa a les cases del moment, sabem que eren molt fràgils, especialment perquè els sostres tenien cobertes vegetals o de fang i requerien manteniment constant, i un abandonament temporal significava ràpidament l'enfonsament de les construccions; les teules no es van generalitzar fins a ben entrat el segle XVI. El fet és especialment significatiu a la pesta de 1348 de la qual tenim la impressió que va provocar el col·lapse urbà de tot el Lluçanès.

89 ACB, Caritat, 15-C, 63.

90 [MASRAMON 1990](#), 270.

91 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 112,

92 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 92v,

93 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 14.

94 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 28v.

A Sant Feliu sabem que a la primera meitat del segle XIV l'espai urbà es va expandir; podria ser que en realitat tornés a recuperar llocs que havien estat ocupats anteriorment; no tenim informació al respecte, encara que en un espai tan reduït el fet podria ser ben possible. La pesta de 1348 va provocar una recessió d'aquest espai, que no es va recuperar fins a un segle després.

En tot cas a la baixa edat mitjana sembla que la vila es va contenir als espais de la *sagrera* i el vilar originals, tret d'unes poques cases immediates al nucli. No hi ha cap conurbació ni acumulacions de cases als afores; aquesta mena de fenòmens no apareixen al lloc fins a l'edat moderna

Tampoc hi ha pràcticament constància de masos o cases amb terres als terrenys propers a la vila. Sabem que al segle XV al nord i oest de la *sagrera*, prop del carrer Nou, ara Vilaclara, hi havia terres del mas Puigsobirà que havien constituït una masoveria anomenada la *Casanova*; devien ser d'un vell mas rònc del que no ens consta el nom, administrat posteriorment per aquesta masoveria. Tret d'aquest cas no hi ha constància de masos treballant les terres que serien ocupades per la vila als segles posteriors.

El fet es deu a que la vila era envoltada de les terres senyorials dels Relat i a la zona nord-est s'estenien les terres de la torre, el *serrat de les Forques* i el *Pla de la Magdalena*, al segle XVI anomenat *Pla del Vent* que eren segurament finques senyorials del baró de Lluçà.

Aquestes terres de la torre foren parcel·lades després de l'abandonament de la *guardiola*, a data desconeguda, previsiblement a principis del segle XV⁹⁵ i donarien lloc a una construcció, l'anomenada *casa del Pla del Vent*. És l'única construcció que podem reconèixer al voltant de la vila al segle XV a més de la *Casanova* de Puigsobirà..

Les terres senyorials dels Relat varen ser parcel·lades segurament després de la venda del vilar a 1440, i administrades des de cases de la *sagrera*, i, per tant, no van necessitar de noves construccions fora d'aquesta.

Els terrenys de la futura vila

La vila de l'edat moderna va créixer de manera moderada al voltant de la *sagrera* baixmedieval. Els futurs solars urbans es van constituir sobretot a partir de terres senyorials dels Relat o dels barons de Lluçà que varen ser parcel·lades als segles XIV i XV.

No hi ha evidències a la baixa edat mitjana d'un periurbà de l'assentament carolingi semblant al que existia al segle X a Merlès, el Castelló o Lluçà, si és que les dades del poblament de la dotàlia de Santa Maria del 905 són autèntiques. Seria d'esperar un nucli rodejat de petites finques, de la mida d'una quartera, propietat d'habitants de la vila. Al segle XV són finques més grans.

Com hem comentat, les terres del castell serien parcel·lades previsiblement a principis del segle XV, donant pas a la finca del *Pla del Vent*, actual Pla de la Magdalena.

Les terres rellevants a la futura vila que suposem eren en origen terres senyorials dels Relat estarien separades en diverses finques, anomenades la *feixa de la Pedrera*, les *feixes del Pedrò* o *feixes del vilar*⁹⁶, el *camp de Relat*, i una més de la qual no coneixem el nom, situada al sud-est. Excepte segurament la darrera, fins a la venda de 1440 suposem que devien ser administrades totes des del

95 [ESCRIBANO 2024a](#).

96 ex.: ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 1 21.

vilar, presumiblement des de la futura *Can Anglada*; al segle XVI encara moltes transaccions de finques o patis esmenten que aquests abans eren de Relat, el que indica que no havia transcorregut molt temps d'ençà que aquesta família havien transferit el domini útil.

A data desconeguda es formaria l'heretat dels Anglada, que coneixem a finals del segle XV i previsiblement havia estat venuda a la família del mateix nom a dates anteriors. Incloïa la casa mateixa, a la part oest del vilar, i tota la part oest de la *serra* de Sant Feliu i les terres a sota d'aquesta fins a l'altura de la Magdalena, que incloïa les finques anomenades *feixa de la Pedrera* i la major part de les *feixes de Relat*, tot corresponent al domini del monestir de Lluçà. Podria ser una venda dels Relat o un establiment del baró si el domini útil era inclòs en la venda del vilar a 1440, no ens consten detalls de la transferència als Anglada.

La *feixa de la Pedrera* era pel que sembla a l'oest de l'actual carrer d'Almató, a l'altura de la Magdalena, i, com el seu nom ens informa, incloïa una pedrera, segurament no molt gran, que de pas incrementava la defensa de la *serra* de Sant Feliu a l'edat mitjana. El nom de *la pedrera*, ens consta en un establiment conservat parcialment, que deu ser de mitjan segle XVI⁹⁷. També en un altre de 1552⁹⁸: la finca era *en lo lloc anomenat la pedrera a part tremuntana del dit lloc de Sant Feliu, com afronta a sol ixent ab lo carrer de Gordiola, qui va del dit lloc de Sant Feliu al puig de Gordiola, altrament anomenat puig Cornador*.

Sembla que la part de les *feixes de Relat* que corresponia a l'actual Plaça Major i la seva continuïtat a la *serra* fins al *Pas Nou* era coneguda com les *feixes del Pedró*, per un pedró existent prop de la plaça, el *pedró de Guardiola*⁹⁹; coneixem només el nom utilitzat al segle XVI. A 1547 ens consta una reparcel·lació d'un pati a l'oest de l'actual plaça major on el propietari afirmava que el domini directe del pati i de tota *la feixa del pedró* era del monestir¹⁰⁰, encara que una part, des de la Plaça Major al *Pas Nou*, entre els camins de Guardiola i el de la font de la Corda, era domini del baró, previsiblement per una venda del segle XIII.

Al segle XVI el domini directe de la part del baró era dels Tord, els senyors de la Cirera. A ells fa referència un topònim alternatiu de la finca que perdura avui en un carrer que portava a ella, el de les *feixes del cavaller*.

La finca és cedida en emfiteusi a la família Serra en data també desconeguda, al segle XV, potser també després de la venda del vilar a 1440. El text d'una parcel·lació de 1539 dona a entendre que tota la finca de les feixes del pedró havia estat dels Serra: a ell es diu que el sastre Serra tenia les peces cedides amb totes les feixes del pedró de domini dels senyors de la Cirera¹⁰¹.

Posseïm un capbreu de les propietats parcel·lades de la finca original dels Tord de 1745¹⁰² i moltes referències de les reparcel·lacions i vendes posteriors.

A l'est del camí de la font de la Corda era una finca anomenada al segle XVI el *camp de Relat* que era una de les propietats de l'esmentat benefici del Cor. Pel nom és obvi que va seguir en mans del

97 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 1 109v.

98 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 4 f. 37.

99 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 70bis annex.

100 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, lig. 2 24v,

101 *Teneo dictas peciolas terre simul cum totis dictis feixiis del pedro pro domino castri de ciraria* (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, cuad. 1 66),

102 ACA, Notariales, Manresa, 298, part 2 f. 95 i ss.

Relat en dates posteriors a la fundació religiosa; en una reparcel·lació de les feixes del pedró a 1539 es dirà que limitava amb aquella finca que hem vist en altres llocs anomenada *camp de Relat*, i informarà que en temps antics havia estat anomenada *de la Senyora*¹⁰³. Devien ser els restos del *vil·lar* de Relat que van ser venuts a Leonor de Peguera a 1440, i aquesta *la senyora* recordada al topònim.

A l'est i sud de la sagrera s'estenia una finca de la qual no coneixem el nom que era del benefici fundat per Guillem de Forn al segle XIV, previsiblement comprada als Relat. Naixia al carrer Balmes, a l'est del domini del rector, i continuava al sud fins al camí exterior d'Oristà, que vorejava des de *la creu de la Riba* fins a *la creu de Gurrians*¹⁰⁴. No ens consta el lloc on es trobava aquesta, encara que sembla més enllà de la casa de la Gafa, l'actual Gafarró. Era una gran finca i potser havia constituït un vell mas que no coneixem.

Sembla que des de la fundació el domini útil era dels patrons del benefici, els Comes, i després, per parentesc, dels Torrebruna. Aquesta finca no va arribar a formar part de la vila urbanitzada a l'edat moderna, encara que si de la seva conurbació.

2.3 La sagrera

Utilitzem aquí el terme *sagrera* com es feia a la baixa edat mitjana, com sinònim de l'espai que ocupava la vila sencera, inclosos els nuclis urbans fora del domini del rector, per permetre distingir el que era l'espai medieval de la vila de les ampliacions que van succeir al segle XVI. Tampoc aquesta *sagrera* es corresponia amb el recinte murat al segle XVI.

La major part de la informació urbanística conservada es refereix a la primera meitat del segle XIV, amb alguns elements anteriors de moments imprecisos, referenciats de manera indirecta.

Les notícies són a vegades difuses, encara que tenim alguna informació des de la baixa edat mitjana. Pel que fa al domini del rector, la *sagrera* pròpiament dita, als materials conservats hem d'afegir alguns registres de documents avui perduts que varen realitzar alguns rectors als segles XVII i XVIII recopilant informació del seu domini¹⁰⁵. Del de Relat les notícies són baixmedievales i més fragmentàries.

De la major part de les cases no tenim dates d'establiments, i ens hem d'orientar pels censos base, que permeten almenys una ordenació d'antiguitat, amb totes les precaucions. El més antic tant per les cases del domini del rector¹⁰⁶ com pel domini de Relat¹⁰⁷ era una gallina, que en principi situem al segle XIII, encara que aquest import podria ser vàlid per tota la plena edat mitjana.

103 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, 70bis annex.

104 Ens costen els límits en un llevador sense data, del segle XVII, de la capellania de Sant Joan, titular de part dels delmes: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.

105 Hi ha tres relacions de les propietats dels rectors als segles XVII i XVIII; la més antiga és a: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. A, s.f.; altra que és sobretot còpia d'aquesta: ABEV, id., Y3, s.n.; la més recent afegeix informació no present als anteriors: ABEV, id., Y5, s.n.

106 O quinze diners, era el preu pagat pels Oliva arran de un restabliment a 1439, segons nota posterior: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.n. El rector demanaria l'import antic o el valor monetari; es deu tractar d'una casa abandonada des de la pesta de 1348.

107 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 43v.

Un altre grup, el més gran, és de dues gallines; podria ser de principis del segle XIV; no creiem que sigui posterior, perquè apareix citat en una venda de casa a 1334 ja construïda aleshores¹⁰⁸.

Un altre grup, monetaritzat, pagava un sou. Es fa difícil de situar la data, potser era també de principis del segle XIV i, presumiblement, equivalia a les dues gallines del grup anterior.

Un altre, també monetaritzat, pagava dos sous, que, segurament, podem situar al segon quart del segle XIV: a 1399 es venien dues de les cases del grup, que prèviament havien acabat concentrades; no sembla que els establiments foren posteriors a la pesta de 1348 per com va quedar la situació urbanística de la vila. Creiem que el preu més elevat que l'anterior correspon a moments més recents que les anteriors.

Els censos del segle XV s'anoten als documents com monetaritzats, encara que de fet es paguen sobretot en gallines; així can Gibert és establerta a 1439 amb un cens de 4 sous, encara que el cens era en realitat de tres gallines i tres diners, cens que encara es cobrava d'aquesta forma al segle XVIII¹⁰⁹

Els tres dominis principals d'aquesta *sagrera*, el del rector, el de Relat i el de Ripoll, se situen al costat dels camins i la part urbanitzada principal la formen el traçat del camí de Manresa a Pardines i el del camí de la *font de la Corda*. Tots dos camins sembla que eren urbanitzats al segle XIII com veurem, encara que només en un espai molt contingut, que bàsicament limita al nord amb les actuals Plaça Major i carrer Balmes, i al sud amb el final del carrer Arquebisbe Badia.

Encara que sabem de l'espai utilitzat per la *sagrera* a la primera meitat del segle XIV, som molt lluny de conèixer la densitat urbana. Ens consten quasi una trentena de cases per aquells anys, i d'alguns llocs no hi ha informació; per l'espai disponible i les dades conegudes el nombre real de cases seria més alt. Si ha de servir com a model la informació que tenim de la casa dels propietaris de Badia Jussà venuda a 1334, l'espai ocupat pels habitatges del segle XIII era molt reduït. De fet, un primer intent de venda va fracassar perquè el valor de la casa era inferior al preu del document.

El creixement urbà de la *sagrera* no és lineal. A la primera meitat del segle XIV ens consta amb més construccions que les que va tenir als segles posteriors. Les fams del segon quart de la centúria i sobretot la pesta de 1348, van tenir un efecte devastador sobre la vila; la major part de les cases van quedar abandonades i acabarien ensorrades. La situació sembla que no va remuntar fins a la dècada de 1430, més de 80 anys després, on es recuperen alguns solars, sembla que no tots, el que explica que el rector restableix alguns patis, cases ensorrades, amb els censos originals, per tal de refer una altra vegada la vila. Els benestants del lloc van acumular solars i el resultat és un espai de grans cases rodejat d'horts, que va caracteritzar la vila a la resta de la baixa edat mitjana. La part de Relat es va recuperar urbanísticament al segle XVI, encara que la del rector, la *sagrera* primitiva, no va perdre aquest caràcter semi-urbà.

Un temps després ens consta un recinte murat; a 1562, la vila es descriu com *oppidum*¹¹⁰ i a 1566 sabem de l'existència d'un portal, *el de la Font*¹¹¹; el nom feia referència al camí que en aquelles dates portava a la *font de la Corda*¹¹².

108 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 48v.

109 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra I 1, serie 1 f. 1 i ss.

110 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad B ff. 37r-38v.

111 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. B 154 i R4, quad. C 192.

112 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R14, quad. 2 86v.

No sabem quan es va formar aquest recinte encara que intuïm que és medieval. Podria ser que no fos una iniciativa única, potser un seguit d'ampliacions del primitiu cercat del *vilar*, que va acabar al segle XVI incloent l'església i la part elevada de la *sagrera* primitiva. Tampoc és un espai inamovible, i a mesura que la vila va anar creixent als segles XVI al XVIII va anar canviant.

Tampoc coneixem de manera detallada tot el recinte del segle XVI. El *portal de la font* era al nord del recinte, obrint previsiblement a l'actual carrer Balmes, com hem indicat. Podem situar, per tant, el nord del recinte murat a l'actual carrer Balmes i la porta al carrer que comunica actualment aquest amb l'església.

Davant del portal, al nord, hi havia una petita plaça, anomenada la *plaça Oliva* a 1549¹¹³. El nom es devia a que allí era, presumiblement, al costat del portal, *can Oliva*.

El recinte original a l'est i sud també es conegut, atesos els canvis bruscs de nivell que es produeixen. A aquesta part el mur va arribar fins a finals del segle XIX i es conserva una fotografia de la zona est i altres del tancament est i sud de l'espai de la rectoria¹¹⁴. La construcció de la capella del *Santíssim Sagrament* a 1880 i l'enderroc de la rectoria a la dècada de 1940¹¹⁵ desmuntarien aquesta part dels murs.

La resta del recinte del segle XVI no és coneguda en detall. Podria ser que a l'oest el límit era davant les cases de l'actual plaça de Baix, i al sud-oest tancara per l'actual plaça de Baix, encara que aquestes qüestions no són resoltes de moment.

De fet, prop de l'actual avinguda de Catalunya se situaven el camí cap a Manresa i el que portava de la vila al mas Arnaus¹¹⁶. El lloc és complex de delimitar al segle XVI, però, atès que va canviar força al llarg de l'edat moderna; allí era la plaça pública de Sant Feliu, i les dos basses i podria ser que la plaça fos fora del recinte.

En tot cas el centre del carrer de Manresa, l'actual *Arquebisbe Badia*, quedava fora del recinte: a 1652 el consell va prohibir entrar a la vila al Jaume Fàbregas, propietari de can Martorell, situada a aquest carrer, per una disputa amb aquest terratinent i *negociant*¹¹⁷.

La configuració del lloc apunta a un altre portal, encara que no ens consta al segle XVI i podria ser més modern. És documentat al segle XVIII, quan és anomenat *Portal de l'àngel o portal de Baix*¹¹⁸, identificat al costat del camí de Manresa¹¹⁹, encara que per aquestes dates no som segurs que fos als límits de les cases del segle XVI.

113 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R5, quad. 2 s.f.

114 [BOIXADER 2022](#), 32,33 i 49

115 [PLANES 2003](#), 138-139 i 155.

116 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, Y1, 45.

117 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R16, llibre 2, 56.

118 ACA, Notariales, Berga, Serie General, 419, 344.

119 ACA, Notariales, Manresa, 321, 22v.

Figura 5: Proposta del recinte murat a mitjan segle XVI

Seria ben probable que el recinte original només tingués un portal, per afavorir la defensa i minimitzar les despeses que significava la guarda de la porta. En tal cas bona part del terreny urbanitzat baixmedieval quedaria fora, incloses la plaça de baix, el camí de Guardiola, el de Manresa i el carrer Verdaguer.

A la figura precedent es mostra una proposta del recinte que suposem als inicis del segle XVI,, encara que el límit oest és discutit. Amb (A) el *portal de la Font*.

2.3.1 La urbanització de la sagrera

El domini del rector al segle XIV s'estenia a banda i banda del camí de la Font de la Corda fins a la part est de l'actual carrer Verdaguer. Al nord limitava amb l'actual carrer Balmes; al sud ocupava la part est de l'actual Avinguda Catalunya i de l'actual carrer Arquebisbe Badia. La major part d'aquest espai era urbanitzat a la primera meitat del segle XIV.

A la part oest i al nord era el domini de Relat, que bàsicament aleshores era un gran espai anomenat plaça de les Cubes, avui l'entorn de la Plaça de Baix; sembla que la part nord de l'actual carrer Balmes serà ocupat més tard,. Segurament a principis del segle XIV ja és urbanitzat almenys parcialment el costat oest de l'actual Plaça Major.

En tot cas la part urbanitzada del domini de Relat, al rebuig del vell vilar, no és tan bé coneguda com la la del domini del rector. Tot sembla indicar que a finals del segle XIII el vilar ocupava un terreny més o menys rectangular situat al costat oest de la sagrera, entre l'actual plaça de l'església i la plaça de Baix, des de la Plaça Major fins a més baix de l'actual Avinguda de Catalunya. Respecte a quines parts eren urbanitzades la qüestió es més difícil d'abordar.

Coneixent l'espai ocupat, en qualsevol cas som a la vila a la primera meitat del segle XIV davant d'un conjunt de menys d'una trentena de cases. Podrien ser més, si l'espai urbà va pujar cap a la futura plaça, encara que no tenim prou informació al respecte.

Camí de la font de la Corda

Aquest camí naixia a la *sagrera* i només s'estenia cap al nord, atès el canvi d'alçada del terreny que es produïa al sud, on era, presumiblement, una tanca medieval i la muralla de l'*oppidum* del segle

XVI. A l'edat mitjana era urbanitzat entre el cementiri i l'actual carrer Balmes; el cementiri medieval era davant la porta sud de l'església, a l'oest i sud d'aquesta.

Els assentaments més antics dels quals tenim notícia al carrer els podem datar al segle XIII o abans.

A un moment indeterminat es va parcel·lar *can Oliva*, al límit nord de la *sagrera* del rector. Al segle XVI era en un punt important, al costat est del *portal de la font*, a l'encreuament de diversos camins, en front de la *plaça Oliva*²⁶ i *l'era dels Oliva*, formades fora els murs. Aquesta casa pagava un gallina de cens¹²⁰, fet que ens porta a un establiment de moments sense determinar, anteriors al segle XIV.

Sabem d'una altra casa al carrer baixmedieval que pagava també una gallina de cens, sospitosa, per tant, de ser un establiment del segle XIII o anterior. És reestablerta a 1438¹²¹; llavors era un *pati*, segurament una casa ensorrada. Hi era al camí, al límit oest de la *sagrera* del rector, en front del cementiri i l'església.

A la rodalia d'aquesta casa ens consten dues cases més a la part est, al domini del rector, i de quatre més a l'oest, a terres de Relat. Al temps de l'establiment d'aquella hi havia un altre *pati* o casa ensorrada al nord, se suposa que de domini del rector. El nou propietari sumava terrenys per la seva casa, *can Serra de la sagrera*: tenia una altra casa al sud, se suposa que a l'altre costat del camí, a domini de Relat, que al seu torn tenia dos *patis* al costat, sembla que cases ensorrades els anys posteriors a la pesta de 1348, al nord i al sud; la del nord el propietari deia que havia estat la casa del seu oncle.

Al costat de la rectoria, al sud, es formava segurament una petita plaça, vora el cementiri. Allí podem situar també dues cases més.

Si a temps antics la vora del camí havia tingut més cases no ho sabem, encara que les informacions que ens han arribat parlen d'una alineació antiga i segurament completa, atès el nombre de cases conegudes, tretze, i l'espai disponible, una alineació de poc més de quaranta metres. Segurament tenim una evidència del fet que a la primera meitat del segle XIV no quedava ja espai disponible al lloc: és l'establiment d'un espai horitzontal en una casa que es va incorporar després a la rectoria, que afectava només de planta baixa, l'únic cas que coneixem a la vila d'aquesta mena de cessions de terreny urbà.

Camí de Manresa

El camí de Manresa, el sud de la *sagrera*, una zona que suposem fora el recinte, era urbanitzat en part al segle XIV. Pel que sembla, per aquells anys el carrer era dividit en dues parts per un altre perpendicular a aquest. Només tenim informació de les de les cases del costat est, que era del domini del rector. Segurament hi havia la seva contrapart al costat oest, domini de Ripoll, encara que no tenim notícies d'urbanisme tan antigues d'aquest domini.

El camí perpendicular al de Manresa sembla la *drecera* que passava per l'era del mas Graell que ens consta al segle XVI¹²² i podria ser un camí que continuava a l'oest sota la bassa gran, presumiblement el camí de Sant Jordi; aleshores l'estructura urbana era diferent de l'actual.

120 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.

121 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 28v.

122 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 192r,

Al costat est era la finca anomenada *feixa de Sant Feliu*, on era al segle XV *l'hort del rector*, que continuava fins a la part est d'un camí que avui és el carrer Verdaguer; la part afectada per aquesta empenta urbanística es limitava al carrer de Manresa mateix.

No sabem el número exacte de les cases del costat est del camí de Manresa a principis del segle XIV; tenim dades concretes de quatre, e indirectes de tres més i podrien ser més. Sembla que van ser dos grups d'establiments, atès que un grup tenia un cens homogeni, amb una unitat de dues gallines, com veiem més modern que les conegudes al camí *de la font de la Corda*, mentre que altre tenia un cens diferent.

Can Martorell era una de les cases existents el lloc al segle XIV, que amb el temps va acumular una bona part dels solars d'aquest costat del carrer. A 1557 es diria que el *camp del Graell*, terra de domini de Ripoll situada entre els actuals carrers Rusiñol i Badia, afrontava a l'est amb aquesta casa i el seu hort, camí a Manresa mitjançant¹²³.

La *casa de Badia Jussà* pagava l'esmentat cens de dues gallines, segons ens informa la venda feta a Jaume Martorell a 1334¹²⁴, mentre la casa d'aquest últim va ocupar un solar més gran, i pagava al rector dos parells de gallines; podria ser també que Martorell havia comprat dues cases, no ho sabem amb seguretat. Tampoc ens consta la data d'aquest establiment: la informació del cens figura a la venda que es fa de la casa a 1349³⁴.

Segurament hi havia dues cases més immediates a aquestes, atès que els posteriors posseïdors de *can Martorell* pagaven a finals del segle XVIII cinc parells de gallines; sembla que en un moment posterior a aquesta transacció els nous propietaris havien comprat dues cases al costat.

Haurien de ser a la part nord, just on els Tord, titulars de la casa als segles XIV i XV, tenien un espai sense edificar, l'anomenat *hort de mossèn Tord*. Podria ser el solar de dues cases que havien comprat al segle XV, llavors ensorrades. Aquest espai es deu situar a part de l'actual edifici al nord de *Can Martorell*.

Tanmateix, la casa de Badia Jussà no era al camí de Manresa mateix: de fet limitava al nord amb un que portava a Graell i a l'oest amb *can Martorell*¹²⁵;

A la part nord-est del carrer hi havia tres cases més, *les cases de Ramon Barberins*¹²⁶ i la *casa del mas Serra*¹²⁷, aquesta formant ja part d'una alineació de cases al carrer sota l'església.

Podria ser també que la part de la feixa de Sant Feliu que continuava al nord-est, al costat sud de l'església, també fora urbanitzada per aquells anys, perquè ens consta una casa a la zona de l'actual rectoria al segle XIV, can Torrebruna.

123 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R7, quad. 3 28v.

124 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 48v.

125 No és esmentat el camí de Manresa mateix; al seu lloc es dira *via publica circa reconducenti itur a manso de gralleo itur ad ecclesiam* (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 48v).

126 Una anotació al cabreu de la sagristia del segle XVII, que era cotitular del domini junt amb el rector indica que eren una sobre l'altra al carrer, la superior fent cantonada al carrer de dalt: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra L/2, 31

127 Coneguda per afrontar a l'est de *Can Barberins* a la venda de 1399: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y5, s.f.

Pel que fa a l'oest del carrer de Manresa, no en tenim informacions d'abans de la pesta de 1348. Sembla que al segle XV tota era despoblada, encara que aquest fet podria no ser significatiu pel que hem vist a la resta de la vila.

Carrer Verdaguer

No ens consten noms antics per l'actual carrer Verdaguer, segurament perquè no era urbanitzat fins al segle XV. Allí era la *feixa de Sant Feliu* i l'hort del rector. Al segle XIV només sabem d'una casa al lloc, la de Torrebruna, que els rectors van reestablir al segle XV, que pel cens de dues gallines podem situar als mateixos anys que la urbanització del carrer de Manresa, a principis de la centúria anterior. Si havia més cases per aquells moments no ens consta: en tot cas sembla que parlem de cases al costat de la porta sud de l'església actual, presumiblement fora del cercat de la vila.

L'est de l'església i el carrer sembla que no és urbanitzat fins al segle XV. Allí es va establir can Gibert, a 1439 al costat nord de *can Torrebruna*, en un espai anomenat aleshores *l'hort del rector*¹²⁸. Presumiblement, la casa es conserva, evidentment reconstruïda diverses vegades. No havia *pati* anterior i el rector va necessitar el permís del bisbe; el seu vicari va delegar en dos rectors veïns, obtenint el vistiplau; el cens aquesta vegada era de 4 sous; presumiblement, era un terreny ampli.

Potser podem situar al mateix carrer un establiment del rector de 1434, amb un cens encara superior, cinc sous, que suposem significa un solar més gran¹²⁹.

Plaça de les Cubes

Anomenada posteriorment *plaça de Baix*¹³⁰, la *plaça pública de Sant Feliu* o *plaça de les Cubes* per dos basses que incloïa¹³¹, era un gran espai que encara no podem delimitar en detall. Allí eren les dos basses de la vila, ben probablement fent a la vegada de defensa del recinte murat. La bassa gran era segurament més baix de l'actual Avinguda de Catalunya, a l'oest del carrer Arquebisbe Badia, l'antic *camí de Manresa*. Per sobre de la bassa i fins a l'actual Plaça Major s'estenien els immobles propietat dels Relat, suposem que amb un recinte propi.

Sí que resulta evident que, quan la major part de les propietats de Relat van passar a mans del monestir de Lluçà, a finals del segle XIII, es va seguir com a divisòria dels béns el camí a la Guardiola, a l'esquerra de l'actual Plaça Major. El vilar va resultar partit de dalt a baix i el monestir es va quedar la part oest.

Allí va quedar una gran construcció anomenada al segle XV *can Anglada*, l'era dels Relat i la *fabrega*, la ferreria; semblen les dependències agràries i industrials del vilar.

Sembla que la part residencial dels propietaris del vilar es va mantenir en mans dels Relat, i allí eren dos edificis importants en mida, que es conservaven cap a 1500, anomenats la *Casa de la Llosa* i la *Casa Gran* que eren situats respectivament als extrems nord i sud del recinte. A la part nord, al

128 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 27v.

129 La casa de Vall, alies Çavall de Montanyola, que ara per ara no podem situar: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. A, s.f.

130 ...en lo carrer que va desde la Plassa de baix antiguament de las cubas al raval anomenat den Boxeras (ACA, Notariales, Berga, Serie General, 1119, 58).

131 ... la plassa publica de dit lloc anomenada la plassa dels cubas (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, Y1, 45).

costat sud de la Plaça Major, hi ha restes d'una torre. Si aquests corresponen a part de la *casa de la Llosa* aquest seria el nucli del vilar medieval, mentre que la *Casa Gran* seria la casa baixmedieval.

Sembla que l'espai entre aquests dos edificis era completament urbanitzat a la primera meitat del segle XIV i existia el carrer que actualment neix a la Plaça Major i baixa cap a la Plaça de Baix, carrer que marcava la divisió dels dominis del monestir de Lluçà i Relat.

A la part est del carrer ens consten dues cases que eren del domini de la sagristia del monestir de la Portella: tot indica que havia estat una propietat dels senyors de Lluçà, donada posteriorment al monestir cap a 1300. Les cases sembla que van quedar abandonades i ensorrades arran de la pesta i van ser adquirits pels Serra al segle XV, junt a una altra casa al costat que havia estat habitatge de la família Relat. Una més, contigua a aquestes, és adquirida en aquella centúria pels Juncar i cap a 1500 per matrimoni era també en mans dels Serra.

A la part oest del carrer de la Guardiola hi havia també un conjunt de cases. A la part sud era can Anglada, una gran construcció amb l'era dels Relat, presumiblement la masoveria i magatzems agrícoles del Vilar. Per sobre era la *fabrega*, la ferreria i més amunt una alineació de cases. Sembla que aquesta formació, cap al nord, ja era anomenada *carrer de Guardiola*.

Carrer de Guardiola

Es va anomenar durant segles *carrer de Guardiola* a la part urbanitzada del camí a la torre i Pardines, que va anar guanyant terreny al llarg dels anys.

A la baixa edat mitjana, presumiblement, rep tal nom només la part oest de Plaça Major i potser la part alta de la plaça de Baix.

És segur que hi havia a la primera meitat del segle XIV una alineació de cases; d'aquestes sabem només de set, encara que tenim molt poca informació i podrien ser molt més de les esperades. Tampoc podem situar la posició de les edificacions. Seria ben probable que fossin al costat oest de l'actual plaça major, on hi ha indicis del fet que era a principis del segle XV la casa dels Castellet, senyors de Gaià.

De fet, a aquesta alineació ens consta una casa existint a 1334 que pagava un cens d'una gallina, previsiblement una altra construcció que existia al segle XIII. D'aquell any són les cites de les cases conegudes: Romeu Martorell en tenia almenys tres, i va vendre dues a Pere Ferran d'Ornolins. Al sud era la casa de Bernat Quintana i al nord la de Bernat Vila, mentre que a l'occident era la casa del venedor¹³².

Camí d'Oristà

Era el límit del recinte baixmedieval i del domini del rector, i, per tant, al segle XIV era urbanitzat segurament de manera completa al costat sud tocant el recinte; de fet ens consta una casa al lloc que devia ser del segle XIII o anterior. Al costat nord a l'edat mitjana només tenim constància d'una casa i seria ben probable que durant molt de temps no existeixi cap per afavorit la defensa del recinte. Es tracta de l'anomenada *del Forn*, que ens consta a la segona meitat del segle XIV. Era al costat nord del carrer, a l'oest del camí de la font de la Corda¹³³.

132 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 43.

2.3.2 Cases de la sagrera

Can Oliva

Pren el nom d'un propietari del segle XV, no sabem el titular original. Podria ser de la mateixa família que la posseïa al segle XIV, pagesos benestants de la vila.

Aquesta casa sembla que és establerta a 1439, presumiblement abandonada al segle XIV, segurament per la pesta. Pel cens pagat la primera construcció és antiga, del segle XIII o anterior.

Segurament es la precedent de la casa situada a la part nord-oest de la plaça de l'església.

Can Serra de la sagrera

Aquesta casa era en front de l'església actual, previsiblement a l'alçada de la nau nord, a terrenys que parcialment avui son de la plaça de l'església i probablement part del solar és ocupat avui. Va prendre el nom dels seus propietaris, primer els Serra i després els Sala.

El nucli de la casa dels segles XV i XVI era una casa de la qual tenim notícies a 1438. Era al domini de Relat, al costat oest del camí de la font de la Corda, prop del front de l'església. En aquest any el seu propietari es va fer amb una casa i dos solars més, presumiblement cases abandonades i enfonsades per la pesta.

Dos dels immobles els va aconseguir de Joan de Relat, i un pati del rector. Les de Relat són datades al 1438; eren una casa i un pati, de domini directe del monestir de la Portella, el que segurament ens indica que es tractava de la vella casa dels senyors de Lluçà a la vila; la casa mateixa és donada¹³⁴ i el pati el van establir¹³⁵. Les propietats semblen lligades a algun manament testamentari dels barons de la família Saportella, el que apuntaria a una venda dels Relat al segle XIV.

Encara posteriorment es va fer amb la planta baixa d'un solar més, tocant a la rectoria, de domini del rector. Així doncs la casa a la segona meitat del segle XV era al solar de cinc cases de la centúria anterior. Podrien en realitat ser sis cases, si una esmentada a 1399 dins de la *sagrera* del rector com la *casa del mas Serra* ja era a les mateixes mans que les esmentades.

Va caure en mans de la família Sala a principis del segle XVI sembla que per un dot; a 1526 encara quedaven comptes pendents del dot, perquè aquell any Miquel Pons alies Oliva, *passamaner de la contrada de Barcelona* ven part dels béns familiars del Serra a Sant Feliu, com *hereu* de Pere Serra, paraire, ciutadà de Barcelona¹³⁶. Sembla que la venda és en realitat un cas d'herència, atès que el comprador és diu Joan Sala, i entre els marmessors del primer testament del rector de Pardines Valentí Serra, nebot de Pere Serra, fet a 1539, figuren els seus cosins germans, Antoni Sala, prevere, i Francesc Sala¹³⁷; aquest últim és també al seu segon testament, a 1566¹³⁸. Es veu que aquests són els fills d'una germana d'aquell Pere Serra de Barcelona, cassada amb Joan Sala i la venda forma

133 Segons ens consta en una donació per dot feta a 1543, Afrontava al sud amb el camí de la Torre d'Oristà i a l'est amb l'era de Torrebruna mitjançant el camí de la font (ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R4, s.f.)

134 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 14.

135 ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 28v.

136 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6 f. 6r-6v.

137 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, 67.

138 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 1 1.

part d'una composició més ampla que resol el dot de la germana del pare Serra. El cognom *Oliva* és lligat per matrimoni als Torrebruna, propietaris d'algunes finques situades a la zona nord de Sant Feliu, el que ens fa sospitar que el *passamaner* també era de la vila¹³⁹. La cosina del rector Serra casada amb Pons *Oliva* degué morir sense descendència que la sobrevisqués, però, ja que aviat el germà del rector, el sastre i sabater Pere Serra, apareix als anys trenta com titular dels antics béns familiars, i recuperaria part dels venuts.

Les cases de Ramon Barberins

Aquestes dues cases eren, presumiblement, a la cara nord de l'actual Avinguda Catalunya, a l'est, prop de l'encreuament del carrer Arquebisbe Badia.

Coneixem aquestes cases per primera vegada per la venda que en fa la vídua de Ramon Barberins la Pere de Puiggroll, de Sant Marçal de Relat a 1399³⁴. El fet que cadascuna pagui dos sous de cens ens indica segurament que van pertany a establiments contemporanis o propers. Per les dates, sembla que Ramon Barberins es va fer amb la casa del costat deshabitada per la pesta de 1348, i per l'import del cens som segurament davant dels últims establiments abans aquesta.

A 1416 Puiggroll les va vendre al rector³⁴; probablement és el resultat d'impagaments de censos. Als anys següents el rector tornaria a establir les cases, sense que coneguem els detalls; el cens demanat seria l'antic, quantia que seguiria vigent al segle XVII.

Les cases eren una propietat conjunta del rector i els obrers, el que sembla indicar que les cases havien estat construïdes en el solar d'una precedent i que van arribar a mans d'aquells per una donació.

Can Martorell

Aquesta casa existeix encara, evidentment reconstruïda varies vegades. Sempre ha estat anomenada com els seus propietaris, i així ha sigut coneguda com *la casa de mossèn Tord*, *la casa dels Abellar*, la de *Fàbregas* i recentment forma la part nord de l'actual *can Puig*.

No sabem quan és establert el pati original, sembla que del segle XIII, com més tard a principis del segle XIV; segurament els receptors del solar són la família de Jaume Martorell, benestant de la vila lligat a arrendaments i transaccions financeres. Una nota d'un rector del segle XVII diu que el registre del document es conservava llavors en un manual notarial de l'arxiu parroquial¹⁴⁰, encara que la cita és dubtosa; és més probable que es va referir a la venda de la casa feta a 1347.

Al costat sud era una casa dels hereus de Badia Jussà, l'actual Badia, que van vendre a 1334 al seu veí Jaume Martorell. La casa era de molt poc valor, atès que havia estat venuda prèviament a un altre comprador, i aquest renunciaria perquè al dir del document valia menys que el preu del document notarial¹⁴¹. Martorell sí que compraria la casa i en prendria possessió¹⁴², se suposa per ampliar la seva.

139 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, U1, doc. 22 2.

140 Era al primer manual de l'arxiu existent aleshores: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.n.

141 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 48.

142 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R1, 49.

A la venda es diria que la casa de Badia Jussà pagava un cens de dues gallines al rector, que va acumular al cens original, i, per tant, la casa de Jaume Martorell passava a pagar tres, segons informa la venda que es faria tretze anys després.

El grup de les dues o tres cases de la *feixa de Sant Feliu* eren al nord de la feixa, a l'actual carrer Balmes, segons indica la venda a Martorell, llavors anomenat com el *camí que porta del mas Graell a l'església*. Aquest carrer es diu a 1587 *el camí a Oristà i a Graell*, que és l'actual carrer Balmes¹⁴³. La feixa no sembla que tingués més terreny establert aleshores, perquè la casa venuda a Martorell a 1334 afrontava amb la feixa al sud i a l'est.

La casa seria venuda al senyor de la Cirera a l'abril de 1347, quan Jaume Martorell i el seu fill abandonen Sant Feliu¹⁴⁴. El document no es conserva; es descriuen un regest com *casa, hort i porxo*, és a dir tenia hort i era.

Des de llavors la casa seria coneguda com la *casa de mossèn Tord*, cognom dels senyors de la Cirera. A un altre regest es diu que la casa tenia hort i pou¹⁴⁵. El *porxo* apareix a la posterior venda de 1495, encara que no hi ha en aquesta cap menció al pou, i no són segures, per tant, les afirmacions envers el pou fetes al segon regest.

Tenia un espai lliure al nord. Al segle XVI, quan havien venut la propietat, encara era coneguda com *l'hort de mossèn Tord*, terra que va quedar convertida en corrals¹⁴⁶.

Els Tord van vendre la casa als Abellars el juliol de 1495¹⁴⁷ i durant molts anys aquesta seria coneguda com la *casa Abellar*. La venda incloïa el castell de la Cirera i la casa de Sant Feliu, quasi tota derruïda, amb el compromís de procedir a la seva reparació. A aquest document es diria que la casa tenia hort, era amb *porxo* i forn, entenem que una construcció separada.

A les afrontacions de *can Cuirasser*, venuda a 1559 es diria que aquesta afrontava a l'est al cementiri, al nord la casa de Pere Ferrer, o sigui la *casa gran* dels Relat, i al sud amb el carrer que anava de la casa dels Abellars a l'església, que deu ser l'actual carrer Verdaguer¹⁴⁸.

La casa mateixa era a la part sud de la propietat,. Devia ser al mateix lloc que ocupa la part nord de cal Puig ara: a principis del segle XVII els propietaris havien venut la part nord, més propera a l'església, i allí existia una altra casa. Al costat oest del carrer de Manresa, al nord, era la bassa gran de la vila i sota, la casa dels Julià, ferrers. A la venda d'aquesta casa a 1602, es dirà que aquests tenien al sud l'hort, i que aquest afrontava a l'est amb l'hort de can Martorell, o sigui que la casa Martorell era encara més baix d'aquell edifici; devia ser al lloc on es cal Puig ara.

A 1587 fou venuda a Antoni Joan Costa¹⁴⁹ En data pròxima no determinada va passar a mans dels Fàbrega, qui consten com a titulars en una època del rector a 1633³⁴. De fet, a 1609 ja ho devien ser,

143 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R5, quad. B 119r.

144 Hi ha dos regests a dos recopilatoris de rendes del rector: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.n.

145 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.

146 A les afrontacions de *can Cuirasser* a 1542: ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 1 68v.

147 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R4, quad. A 49v.

148 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 39.

149 Ens consta en una recopilació de propietats del rector al segle XVII (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.).

atès que sabem que aquell any feien un arrendament de terres de la Cirera¹⁵⁰. Els Fàbrega la van posseir durant la resta de l'edat moderna.

A un arrendament de 1589 la casa pagava 10 gallines de cens¹⁵¹; són de cases unides a la propietat, presumiblement cinc en total.

Can Torrebruna

Ens consta que és establerta a 1432 a Joan Torrebruna, procurador de l'església i *administrador del bací de les misses que es celebren per les animes de purgatori*. L'acte és conegut per un regist posterior¹⁵². Com ens consta a la transferència de la casa a 1545, pagava de cens 2 gallines, l'usual als establiments del rector que suposem a principis del segle XIV, el que ens fa pensar que és un restabliment d'una casa abandonada per la pesta de 1348.

Sembla que era la precedent de la casa existent enfront del costat sud de l'església, la situada més a l'est, i limitava al seu torn a l'est amb una gran finca que era en mans de Torrebruna i a la que segurament tindria accés.

La casa va passar per moltes mans al segle XVI. Un membre de la família la va vendre al propietari del mas Blanquer d'Oristà en data que no consta, qui la va entregar temporalment a l'hereu de Comes Vertides en virtut d'un acord per altres terres a 1545¹⁵³. Per aquells anys segurament havia estat reconstruïda, i l'acte s'adverteix que la casa no era acabada aleshores.

A 1550 la va comprar al rector Benet, qui la vendria a 1555 a Francesc Sala, qui la restabliria a Joan Nespolet a 1562¹⁵⁴.

Can Gibert

El solar d'aquesta casa fou establert a Miquel Gibert a 1439¹⁵⁵. No ens consta cap referència a cases anteriors al lloc, i atès que que, en general, som be informats de les cases construïdes als dominis del rector i a les circumstàncies de l'establiment, que va requerir permís del bisbe, creiem que l'indret no havia estat urbanitzat abans.

A 1545 era de l'hereu de Blanquer, d'Oristà, qui havia adquirit també can Torrebruna¹⁵⁶.

Al segle XVII era dividida en dues cases¹⁵⁷; l'original és propietat de Joan Pere Viguer i al segle XVIII del metge Geroni Marí²⁵.

150 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R9, 210.

151 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra Y3, s.f.

152 Es conserva amb l'inici danyat, i només informa de l'adquiridor i la data, 20 d'abril. El regist procedeix d'un manual del rector Pere Soler d'Oristà, perdut: ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. A, n. 1.

153 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 2 22.

154 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 2 40.

155 rector sfs estab patio q miquel gibert ahora commorante en sfs en feixa donde tiene el huerto iuxta sfs sagrera e la balsa del huerto del rector camino que va al huerto mediante, camino que esta entre el rector y el patio o huerto brenat de tord n un cingulo de roca que alli hay ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 27v.

156 1545 0000wms flequer prop de comesvertides concordia con blanquer le entrega este casa comprada a torrebruna afr e el huerto con una riba grosa s otra casa de gibert llamada de gibert s casa y huerto rector o cementerio n la casa del gibert que es de blanquer paga censo a oliva sfs sagrera ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, lig. 2 22r,

157 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R6, quad. A.

És segur que l'actual rectoria formava part del solar, perquè és esmentada la reducció del carrer al seu costat a l'ampliació de l'església de 1581 i es conserva un rebaix fet a la cantonada del temple per donar més lloc de pas; seria possible que la casa original fos el precedent de la conservada al nord de la rectoria.

Casa del forn

Aquesta casa va formar part de la dotació¹⁵⁸ de la capellania instituïda a l'església de Sant Feliu per Guillem de Forn a 1389¹⁵⁹. La capellania tenia el domini directe, el que apunta a una compra dels terrenys, potser als Relat.

Era al carrer Balmes, al costat nord, a l'oest del camí de la font de la Corda. Podria ser la precedent d'una casa conservada al lloc³².

La casa gran

A la sagrera, prop de l'església, era la casa que habitaven els Relat al segle XV. No sembla que fos el mateix habitatge principal de la *domus de Sant Feliu* dels temps carolingis, atès que era apartada de l'església, al sud del recinte, i en una posició defensiva menys favorable, encara que totes les opcions són obertes. Fou venuda amb els restos del vilar al baró de Lluçà a 1440. Al document de la transacció es diria que es venien *les nostres cases dites de Relat, constituïdes ... a la sagrera*¹⁶⁰; amb ella es venien totes les seves vinyes, camps i possessions dels Relat, al dir del document.

Aquest patrimoni és establert a diverses persones en dates que quasi sempre ignorem, presumiblement a la dècada següent a la compra; en tot cas ha de ser abans de les guerres de remences. Afortunadament, podem seguir la casa en temps posteriors perquè es citada en unes afrontacions en un acte de 1546. A aquest document es diu que una de les cases veïnes a la casa objecte de la transacció que es registrava havia estat de Berenguer de Relat i en aquell moment era de Pere Ferrer¹⁶¹. L'acte és un re-establiment d'una casa del prior de Lluçà fet al marge dels propietaris, que cita fonts de l'arxiu del monestir, documents més antics on és de suposar figurava la de Berenguer de Relat a les afrontacions de la casa, potser l'establiment original del segle XIV¹⁶².

Sembla, per tant, que la casa comprada pel baró és establerta en dates molt properes a la compra; podria ser el receptor Miquel Ferrer, un home d'aquella família que era l'arrendador dels ingressos de la baronia a 1454¹⁶³.

Sabem de la casa en mans dels Ferrer a finals del segle XV, quan és inclosa en unes capitulacions matrimonials; el document es conserva incomplet i no ens consta de segur la data; presumiblement

158 Ens consta en un llevant del segle XVII (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y3, s.f.,)

159 Fou instituïda al seu testament fet a Mallà el 26-3-1389 segons una nota del rector de Sant Feliu del segle XVII (ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra I 1, annex A f.4).

160 ... *domibus nostris vocatis den Relat constitutis in parrochia Sancti Felicis ça Serra scilicet in sacraria eiusdem:* ABEV, Parroquials, Oristà, R1, 112.

161 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 2 18.

162 Es tracta de la vella ferreria. El prior afirma que la casa ha estat venuda pel propietari i no tenen permís, no havien complert amb el dret de tanteig o *fadiga*, i tampoc van pagar el *terç* que corresponia al senyor directe, i, per tant, procedia a un nou establiment. No sabem més dels efectes de l'acte, i suposem, per tant, que els propietaris arribarien a un acord.

163 ACM, AHCM V-26, 86v.

és de 1495, moment de la sèrie on és inclòs¹⁶⁴. En ell es dirà que era anomenada la *casa gran* i que era a la *plaça pública* de Sant Feliu, afrontant al sud amb el mas Graell.

Sembla que era a l'actual Avinguda Catalunya, al costat sud, segurament entre els actuals carrers Arquebisbe Badia i Rusiñol.

La casa de la Llosa

Sembla aquesta construcció que va formar part de la casa venuda pels Relat al baró de Lluçà a 1440 i va recaure en mans dels Ferrer, com la *Casa Gran*. Al segle XVI sembla que era en mans d'una altra branca de la família que la que posseïa aquella. Sabem que era a la plaça i que és parcel·lada en aquesta centúria, i, per tant, és difícil seguir el seu rastre.

Previsiblement, ocupava tot el costat sud de l'actual Plaça Major, on són els que sembla restos d'una torre, i, per tant, podria ser el nucli primitiu del vil·lar de Relat.

Can Anglada

Era al complex de la *plaça de les Cubes*, i encara no podem determinar la seva ubicació precisa. Com va acabar en mans de Lluçà segurament la podem situar a l'oest de la plaça de Baix. Comptava amb la vella era dels Relat: a 1539 la finca de *Fontanelles*, successora de l'Anglada, afrontava a l'est amb l'era *antigament anomenada de Relat*¹⁶⁵.

A finals del segle XV la construcció mateixa sembla que era derruïda i es va construir una altra, anomenada ara Fontanelles, que seria parcel·lada donant pas a diversos edificis.

La fàbrega

Aquesta casa era segurament a l'actual plaça de Baix. Ens consta al costat del cementiri, o sigui que probablement era en un carrer actualment desaparegut que obria la plaça a l'església. Com va quedar en mans del monestir de Lluçà la podem situar a la part oest de la plaça. A la venda de 1543, que de seguida comentarem, figura limitant al sud amb el carrer que anava de *Can Martorell* a l'església, l'actual carrer Arquebisbe Badia.

A les primeres dècades del segle XVI és adquirida per un cuirasser, qui a 531 es va traslladar a Moià, venen la casa a Pere Climent Abellar, el propietari de Can Martorell i a 1543 aquest va vendre la casa a la viuda de Guillem Arxer¹⁶⁶. A aquest document es detalla l'adquisició feta a 1531.

164 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R2, quad. 6 f. 34.

165 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R1, quad. 1 90.

166 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, llig. 1 68v.

2.4 Zona nord

A la part nord més propera a la vila els tres camins del *portal de la font* articulaven les finques i els dominis i donarien pas temps després als carrers d'aquesta part.

La història urbana d'aquesta zona, però, ara per ara comença per nosaltres a la segona meitat del segle XV. De fet, abans pràcticament no podem parlar de cases al nord de la sagrera com veurem, excepció del carrer Balmes i el costat oest de la futura Plaça Major.

A finals del segle XIII, però, ja era un carrer al costat oest del vilar del Relat, l'anomenat *carrer de Guardiola*, i, presumiblement, a la primera meitat del segle XIV aquest havia sobrepassat el vilar pel nord. També sembla que al segle XV era urbanitzada una part del costat nord del carrer Balmes, entre el portal de la font i l'actual Plaça Major. A aquest tram del costat nord del vilar no es va continuar el carrer, l'espai va quedar sense cases, potser perquè era el lloc de la torre dels Relat, i l'espai va quedar franc, potser utilitzat per un mercat. Allí apareix a principis del segle XVI una *placeta*¹⁶⁷, de seguida coneguda com la *plaça del pedró*¹⁶⁸ o la *plaça de Guardiola*¹⁶⁹. Presumiblement, era als voltants el *pedró de Guardiola*²³, perquè al voltant de la plaça era una finca anomenada *les feixes del pedró*²³. El lloc seria urbanitzat ràpidament aleshores i al segle XVII és anomenada *plaça major*¹⁷⁰ o *plaça de dalt*. La primera cita que ens consta d'aquest darrer topònim és indirecta, de 1683, quan la *plaça de les Cubes* apareix com el seu nom actual, la *plaça de baix*¹⁷¹; uns anys després, a 1724, ens consta explícitament la denominació *plaça de dalt*¹⁷².

167 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad. A f. 11.

168 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R6, quad. 2 27.

169 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, U2, lig. 2 24v.

170 Ens consta a 1696 (ACM, APM m 1737, 119v).

171 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, Y4, s.f.

172 ACM, APM m 1754, 26.

2.5 Zona oest

Sembla que aquesta zona era a l'edat mitjana del domini directe dels Relat que a finals del segle XIII van transferir al monestir de Lluçà com el de la major part de les seves terres, El domini útil era a principis del segle XVI del mas Puigsobirà, administrat per la seva masoveria de la *Casanova*; previsiblement són davant d'un mas rònc desconegut incorporat a Puigsobirà.

2.5.1 Urbanització de la zona oest

Carrer Raval

L'actual carrer Raval es va formar al segle XVI a la vora del *camí reial* de Prats i Berga. La finca original era anomenada *el pla de la creu dels terres*, i era propietat del mas Puigsobirà¹⁷³. Els hereus d'aquest mas l'anirien parcel·lant al segon quart del segle XVI, i al seu torn els titulars de les noves finques reparcel·larien petits patis a la vora del camí per construir cases, en dates molt properes a les primeres parcel·lacions.

2.5.2 Cases de la zona oest

Can Marc

Aquesta casa la podem identificar per la inscripció de la construcció original que encara es conserva, si bé força deteriorada. Es pot llegir *[..]s m Io[a] /[n] March/[...]*. És Joan Marc, mestre de cases actiu a Sant Feliu a mitjan segle XVI.

173 ABEV, Parroquials, Santa Eulàlia de Pardines, R7, caud. 1 41r,

Figura 6: Inscripció a la llinda de can Marc

La casa és construïda inicialment després d'un establiment que no coneixem. Ha de ser abans de 1562, data en què es fa l'establiment d'un pati confrontant a l'oest, la futura can Solà, i és citada a les afrontacions¹⁷⁴.

Can Solà

Casa avui desapareguda que era a l'oest de Can Marc. El pati és establert a 1562⁴⁰ i la casa és construïda a 1564¹⁷⁵.

174 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R3, quad B 37-38v.

175 ABEV, Parroquials, Sant Feliu Sasserra, R4, quad. C 15.

3 Notes

3.1 La fundació del monestir de Lluçà

El nucli urbà de Lluçà canvia completament quan es funda el monestir. No tenim notícies directes de la constitució i no sabem, per tant, el moment concret, encara que és segur que era operatiu a la segona meitat del segle XII.

Potser podem situar la fundació del monestir de Lluçà als voltants de 1097 per notícies indirectes. En un moment desconegut, a aquell any o poc abans, Guillem Guisad, senyor de Lluçà, i el seu oncle, Folc de Lluçà, monjo de Ripoll, farien donacions de terres a Santa Maria; segurament també les hi fa el bisbe de Vic, germà de Folc; no ens consta la data ni l'abast dels actes, encara que semblen relacionades amb la fundació.

El juny del 1097 es produeix una altra donació a l'església de Santa Maria de Lluçà. De fet, és un pacte més complex: els propietaris donen dues peces i el seu *alou*, terres que eren immediates a l'església. Eren part d'una altra delimitació prop del torrent de Bornac, *el Soler*¹⁷⁶, el futur mas [Soler de Bornac](#). Aquesta devia ser al seu torn relacionada amb *Barbudells*, potser un vell *vilar* que era al sud de l'església, entre aquesta i [Manyaques](#)¹⁷⁷. Per les indicacions esmentades, l'*alou* devia ser un mas no molt gran, segurament el futur Billaui o potser Codinac; devia incloure la [balma del Garet](#)¹⁷⁸, i, per tant, podria ser que la seva *casa* fos la balma mateixa, que sabem era habitada al segle XVI. La donació de l'*alou* seria legalment efectiva després de la mort dels donants, encara que comencen a pagar censos al monestir des del moment de la donació, i reben en compensació durant la seva vida el domini útil d'un altre terreny, el mas Pujol, que devia ser just al costat sud de les seves terres, més lluny de Santa Maria. El mas en concret havia estat una *donació* prèvia del mateix Guillem Guisad, potser en realitat un establiment.

Hi ha alguns aspectes a ressaltar a la donació. En primer lloc, sembla que es donen terrenys a una parroquial del Lluçanès, no a un benefici, fet res habitual al moment. També que l'església necessita algunes terres immediatament, i no serveix que els donants facin efectiva la transmissió després de la seva mort; sembla, però, que els donants encara viuen a les seves propietats, és a dir l'església no necessita tot el terreny; en compensació de la part que perden els donants, l'església entrega provisionalment terres més lluny de Santa Maria, que tindran només durant la seva vida; eren precisament part de les que havien estat donades abans pels senyors de Lluçà, i per aquesta qüestió es necessita el permís de Folc i Guisad de Lluçà. En conseqüència donen el seu consentiment, són presents a l'acte, i signen, Guillem Guisad i la seva dona Guisla. És insòlit, però, que signa de testimoni l'oncle de Guisad, el bisbe de Vic, i arquebisbe, Berenguer Sunifred de Lluçà.

Sembla segur que no ha estat encara fundat el monestir, perquè la donació no esmenta aquest, es refereix a *l'església de Santa Maria*. La urgència de la necessitat de part de les terres, sembla que les immediates al temple, i la presència del bisbe, però, apunta, previsiblement, a una intervenció relacionada amb els prolegòmens de la fundació; el fet més probable, atesa la urgència de la necessitat de terrenys, podria ser que les terres es necessitessin per la construcció del monestir o

176 *in parrochie predictae ecclesie, in locum quem dicunt ad ipso Solario*: [BAUCELLS 2006](#), num. 1639.

177 Tant el mas dels donants com el mas Pujol eren a territori que suposem de Barbudells: *Et afrontat autem hec omnia a parte orientis in villa que dicunt Fenosa, de meridie in locum que dicitur Mirailles, de occiduo in Maniaches, de circio vero in prephate ecclesie*: Ib.

178 Vegeu Billaui i Codinac a [ESCRIBANO 2024c](#).

l'ampliació del temple. No és menys important que el document es conservava a l'arxiu del monestir.

Seria possible fins i tot que la construcció es demoris i el monestir no fora fundat al temps de la mort del bisbe dos anys després, al 1099, el que explicaria l'absència de mencions al seu testament. Si és el cas, la canònica seria creada segurament als anys immediatament següents.

El fet és poc probable, això no obstant, perquè la fundació mateixa no requeriria la disponibilitat de un complex conjunt de dependències monàstiques; bastarien de moment solucions provisionals. Afegirem que els Lluçà ja havien donat a moments previs terres al monestir, previsiblement per a aquesta fundació. L'avançada edat del bisbe apunta més a una fundació imminent de la canònica.

El fet que la donació no fos contemporània de les fetes per Guisad i la seva família suscita també dubtes, perquè aquelles també semblen relacionades amb la fundació, i si es necessitaven terrenys per la construcció, aquests devien ser proveïts a la vegada. Seria possible, per tant, que la donació fos anterior i verbal, potser al temps de les donacions dels Lluçà i el document fos expedit conjuntament amb la dotalia, l'obligada formalització d'una situació prèvia; de fet, no podem descartar que el bisbe era a Lluçà precisament per a una cerimònia propera, potser una nova consagració de l'església.

Els dubtes sobre la fundació del monestir segueixen en peu, encara que la presència del bisbe Berenguer Sunifred com testimoni de la donació de terrenys annexes a l'església i necessaris amb urgència en 1097 és massa significativa com per no creure que va ser ell mateix el promotor de la canònica, com havia fet a l'Estany, aquesta vegada junt al solar familiar; també sembla que, amb la seva avançada edat, no podia deixar una tasca tan personal sense terminar. Ara per ara, la hipòtesi de la fundació al 1097 per iniciativa del bisbe, és la més probable.

4 Annexes

4.1 Acrònims dels Arxius

ABEV: Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

ACA: Archivo de la Corona de Aragón.

ACB: Arxiu de la Catedral de Barcelona.

ACM: Arxiu Comarcal del Bages.

AMP: Arxiu Municipal de Prats de Lluçanès.

4.2 Drets i llicència

El text d'aquesta obra i les il·lustracions on no és indicat cap restricció específica són sota la llicència [Creative Commons Reconeixement 4.0 Internacional](#).

Vostè és lliure de:

Compartir: Copiar i redistribuir el material en qualsevol mitjà o format.

Adaptar: Remesclar, transformar i construir a partir del material per a qualsevol propòsit, fins i tot comercialment.

El llicenciador no pot revocar aquestes llibertats en tant vostè segueixi els termes de la llicència.

Sota els següents termes:

Atribució: Vostè ha de reconèixer de manera adequada l'autoria, oferir un enllaç a la llicència, i indicar si s'han fet canvis. Pot fer-ho en qualsevol forma raonable, però no de manera tal que suggereixi que vostè o el seu ús tenen el suport del llicenciador.

Sense restriccions addicionals: No pot aplicar termes legals ni mesures tecnològiques que restringeixin legalment a altres a fer qualsevol ús permès per la llicència.

Les il·lustracions reproduïdes aquí amb permís de tercers que així són indicades no es poden utilitzar de cap manera sense la llicència del propietari.

4.3 Bibliografia

- Baucells i Reig, J., Fàbrega i Grau, À., Riu i Riu, M., Hernando i Delgado, J., Batlle i Gallart, C., 2006, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona.
- Boixader i Torrecasana, M.C., Puigdollers i Vidal, B., Romero i Beltran, J., 2022, *Sant Feliu Sasserra en imatges*, Sant Feliu Sasserra.
- Bolòs Masclans, J., 2001, *Atles del Comtat D'Osona (798-993)*, Barcelona
- Bolòs Masclans, J., 2009, *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella*, Barcelona.
- Escribano, C., 2024, *Diplomatari del Lluçanès: esborrany, versió 0.1.*
- Escribano, C., 2024, *Terres del Lluçanès: esborrany, versió 0.1.*
- Escribano, C., 2024, *Patrimoni del Lluçanès: esborrany, versió 0.2.*
- Feliu i Montfort, G. 2001, «[Algunes consideracions sobre la metrologia altmedieval catalana](#)». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 22, 121-149.
- Font i Garolera, J., 2014, «[La xarxa de camins i les comunicacions a Osona al segle XVIII i la vertebració territorial de la comarca](#)», *Ausa*, 174, 945-970.
- Folch, C., Martí, R., 2007, «[Excavacions arqueològiques al vilar de Montclús \(Santa Maria de Merlès, Berguedà\): un assentament rural del segle IX](#)», *III Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya, Sabadell, del 18 al 21 de maig de 2006*, Sabadell, vol.2, 506-513.
- Junyent i Subirà, E., 1980-1996, *Diplomatari de la catedral de Vic (segles IX-X)*, Vic.
- Junyent i Subirà, E., 1992, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona.
- Masramon i Noguera, R., 1990, *El Lluçanès central: història de la baronia de Lluçà*. Prats de Lluçanès.
- Ordeig i Mata, R., 1974, «[La Parròquia de Sant Andreu d'Oristà](#)». *Ausa*, 7/79, 289-304.
- Ordeig i Mata, R., 1983, *Els orígens històrics de Vic*, Segona edició, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 1993-2002, *Les Dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 1995, *Oristà i la seva història*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 1999, «Els comtats d'Osona i Manresa», *Catalunya Carolíngia*, volum IV, Barcelona.
- Ordeig i Mata, R., 2000-2010, *Diplomatari de la catedral de Vic : segle XI*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 2016, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)*, Vic.
- Ordeig i Mata, R., 2020, «Els Comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga», *Catalunya Carolíngia*, volum VIII, Barcelona.
- Pladevall i Font, A., 1966, «[La verdadera filiación de Berenguer Seniofred de Lluçà, primer arquebisbe de Tarragona del segle XI, conegut fins ara per Berenguer de Rosanes](#)». *Butlletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 93-96, 71-82.
- Pladevall i Font, A., 1976, «[El bisbat de Vic entre els anys 1685 i 1688](#)», *Ausa* 82-83, 44-62.
- Pladevall i Font, A., 1978, «[Un cens econòmic i demogràfic del bisbat de Vic del 1780](#)», *Revista Catalana de Geografia*, I-4, 577-616.
- Pladevall i Font, A., 1995, «[La pabordia de Palau, una dignitat i administració del Monestir de Ripoll](#)», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 7, 33-88.

- Planes i Ball, J. A, Torres i Sociats, J, Mestre i Boix, P., 2003, *Sant Feliu Sasserra: capital històrica del Lluçanès*, Prats de Lluçanès.
- Riu, M., Valdepeñas Lozano, M. P., 1994, «[El espacio eclesiastico y la formación de las parroquias en la Cataluña de los siglos IX al XII](#)», L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales. Actes du IIIe congrès international d'archéologie médiévale (Aix-en-Provence, 28-30 septembre 1989), Caen, 57-67.
- Rocafiguera Garcia, F. de, 1987, «[El capbreu de la cambreria de Santa Maria de l'Estany de temps del cambrer Antoni Bet](#)», *Ausa*, 118-119, 209-213.
- Santamaria Rovira, J., 1935, *Memòries del Monestir de Sant Pere de la Portella i de tot el seu Abadiat i Baronia*, Solsona.
- Teixidó Puigdomènech, F., 2008-2009, *Pesos, tamaños y medidas en el Principado de Cataluña y los condados de Rosellón y Cerdaña a finales del siglo XVI (1587-1594)*. Barcelona.
- Torres Sociats, J., Salvans i Macià, J., Corominas i Blanch, J, 2000, *Els Camins ramaders del Lluçanès*, Prats de Lluçanès.
- Tremp, E., 1995, *Die Taten Kaiser Ludwigs*, Hannover.
- Udina i Abelló, Antoni M., 1991, «[L'Aprisió i el problema del repoblament](#)». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 24, 159-170.

4.4 Guia de topònims

Camí a la Guardiola (Sant Feliu)

Un dels noms pel qual era conegut el ramal que comunicava la vila amb la torre i el camí ral de Prats. Evidentment, correspon a un moment en què existia la torre. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí de Guardiola](#), [Camí ral de Prats](#), [Carrer de Guardiola](#), [Carrer Nou](#).

Camí de Guardiola (Sant Feliu)

Un dels noms pel qual era conegut el ramal que comunicava la vila amb la torre i el camí ral de Prats, sobretot quan no existia la torre i perdurava el seu record. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí a la Guardiola](#), [Camí ral de Prats](#), [Carrer de Guardiola](#), [Carrer Nou](#).

Camí ral de Prats (Sant Feliu)

Un dels noms pel qual era conegut el ramal que comunicava la vila amb el camí ral de Prats. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí a la Guardiola](#), [Camí de Guardiola](#), [Camí a Puigsobirà](#), [Carrer de Guardiola](#), [Carrer Nou](#).

Camí a Puigsobirà (Sant Feliu)

Camí que portava des de la vila al mas Puigsobirà, que segurament servia de ramal del camí ral de Lluçà i Prats. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí ral de Prats](#).

Camí de Vic (Sant Feliu)

Ramal que comunicava la vila des del [portal de la Font](#) fins al camí ral en direcció Oristà i Vic. Vegeu [Zona nord](#).

Camp de la senyora (Sant Feliu)

Finca situada a l'est de la part nord de la vila. Vegeu [Camp de la Senyora](#).

Noms alternatius:

Carrer de Guardiola (Sant Feliu)

Zona urbanitzada del *camí de Guardiola*. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí a la Guardiola](#), [Camí de Guardiola](#), [Camí ral de Prats](#), [Carrer Nou](#).

Carrer Nou (Sant Feliu)

Zona urbanitzada del ramal que comunicava la vila amb la torre i el camí ral de Prats. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Camí a la Guardiola](#), [Camí de Guardiola](#), [Camí ral de Prats](#), [Carrer de Guardiola](#).

Casa de Relat (Sant Feliu)

Casa o Vilar a Sant Feliu Sasserra. Vegeu [Sant Feliu Sasserra](#), [La casa de Relat](#).

Noms alternatius: [Casa de Sant Feliu](#), [Vilar de Relat](#).

Casa de Sant Feliu (Sant Feliu)

Casa o Vilar a Sant Feliu Sasserra. Vegeu [Sant Feliu Sasserra](#), [La casa de Relat](#).

Noms alternatius: [Casa de Relat](#), [Vilar de Relat](#).

Coma dels Angelats (Sant Feliu)

Finca que afrontava al nord del puig de Guardiola. Vegeu [Guardiola](#).

Feixes del cavaller (Sant Feliu)

Finca de la zona nord de la vila. Vegueu [Feixes del pedró](#).

Noms alternatius: [Feixes del pedró](#).

Feixes del pedró (Sant Feliu)

Finca de la zona nord de la vila. Vegeu [Feixes del pedró](#).

Noms alternatius: [Feixes del cavaller](#), [Hort dels Serra](#).

Font de la Corda (Sant Feliu)

Font que era a prop de la capella de la Magdalena de Sant Feliu, al sud,. La font no es conserva, encara que el topònim sí i es coneix el lloc on era situada. Vegeu [Portal de la Font](#).

Font dels Pèlags (Oristà)

Font situada a prop de Sant Feliu. Vegeu [Zona nord](#).

Guardiola (Sant Feliu)

Torre de Sant Feliu. Vegeu [Guardiola](#).

Hort dels Serra (Sant Feliu)

Nom pel que era coneguda una de les finques en què es va subdividir l'anomenada feixes del pedró. Vegeu [Feixes del pedró](#).

Noms alternatius: [Feixes del pedró](#).

La Pedrera (Sant Feliu)

Finca situada als voltants de l'actual plaça del Pas Nou, Vegeu [Zona nord](#).

Pedró de Guardiola (Sant Feliu)

Pedró situat al camí que anava des de la vila a la Guardiola. Vegeu [Guardiola](#).

Pla Moixons (Oristà)

Zona on se situava la unió del camí ral d'Oristà i Vic que discorria sota Sant Feliu amb el ramal que pujava cap a la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Pla de la Riba](#).

Pla de la Riba (Oristà)

Zona on se situava la unió del camí ral d'Oristà i Vic que discorria sota Sant Feliu amb el ramal que pujava cap a la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Pla Moixons](#).

Plaça de les Cubes (Sant Feliu)

Plaça de la [sagrera](#) de la vila. Vegeu [Sagrera](#).

Plaça de dalt (Sant Feliu)

Plaça major de la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Plaça de Guardiola](#), [Plaça major](#), [Plaça del pedró](#).

Plaça de Guardiola (Sant Feliu)

Plaça major de la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Plaça de dalt](#), [Plaça major](#), [Plaça del pedró](#).

Plaça major (Sant Feliu)

Plaça major de la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Plaça de dalt](#), [Plaça de Guardiola](#), [Plaça del pedró](#).

Plaça del pedró (Sant Feliu)

Plaça major de la vila. Vegeu [Zona nord](#).

Noms alternatius: [Plaça de dalt](#), [Plaça de Guardiola](#), [Plaça major](#).

Portal de la Font (Sant Feliu)

Portal de la [sagrera](#) de la vila. El nom es refereix a que al portal sortia un camí que portava a la [font de la Corda](#).

Puig Cornador (Sant Feliu)

Un dels noms per que era conegut el puig on se situava la torre de Sant Feliu, actualment el Serrat de les Forques. Vegeu [Guardiola](#).

Noms alternatius: [Puig Guardiola](#), [la Roqueta](#), [Serrat de les creus](#), [Serrat de les forques](#).

Puig Guardiola (Sant Feliu)

Un dels noms per que era conegut el puig on se situava la torre de Sant Feliu, actualment el Serrat de les Forques. Vegeu [Guardiola](#).

Noms alternatius: [Puig Cornador](#), [la Roqueta](#), [Serrat de les creus](#), [Serrat de les forques](#).

Roqueta (Sant Feliu)

Un dels noms per que era conegut el puig on se situava la torre de Sant Feliu, actualment el Serrat de les Forques. Vegeu [Guardiola](#).

Noms alternatius: [Puig Cornador](#), [Puig Guardiola](#), [Serrat de les creus](#), [Serrat de les forques](#).

Serrat de les creus (Sant Feliu)

Un dels noms per que era conegut el puig on se situava la torre de Sant Feliu, actualment el Serrat de les Forques. Vegeu [Guardiola](#).

Noms alternatius: [Puig Cornador](#), [Puig Guardiola](#), [la Roqueta](#), [Serrat de les forques](#).

Serrat de les forques (Sant Feliu)

Un dels noms per que era conegut el puig on se situava la torre de Sant Feliu, actualment el Serrat de les Forques. Vegeu [Guardiola](#).

Noms alternatius: [Puig Cornador](#), [Puig Guardiola](#), [la Roqueta](#), [Serrat de les creus](#).

Vilar de Relat (Sant Feliu)

Casa o Vilar situat al nord de la sagrera de Sant Feliu. Vegeu [Sant Feliu Sasserra](#), [La casa de Relat](#).

Noms alternatius: [Casa de Relat](#), [Casa de Sant Feliu](#).

5 Índexs

5.1 Índex de topònims

Camí a la Guardiola (Sant Feliu).....	45	La Pedrera (Sant Feliu).....	47
Camí de Guardiola (Sant Feliu).....	45	Pedró de Guardiola (Sant Feliu).....	47
Camí ral de Prats (Sant Feliu).....	45	Pla Moixons (Oristà).....	47
Camí a Puigsobirà (Sant Feliu).....	45	Pla de la Riba (Oristà).....	47
Camí de Vic (Sant Feliu).....	45	Plaça de les Cubes (Sant Feliu).....	47
Camp de la senyora (Sant Feliu).....	45	Plaça de dalt (Sant Feliu).....	47
Carrer de Guardiola (Sant Feliu).....	45	Plaça de Guardiola (Sant Feliu).....	47
Carrer Nou (Sant Feliu).....	45	Plaça major (Sant Feliu).....	47
Casa de Relat (Sant Feliu).....	46	Plaça del pedró (Sant Feliu).....	47
Casa de Sant Feliu (Sant Feliu).....	46	Portal de la Font (Sant Feliu).....	48
Coma dels Angelats (Sant Feliu).....	46	Puig Cornador (Sant Feliu).....	48
Feixes del cavaller (Sant Feliu).....	46	Puig Guardiola (Sant Feliu).....	48
Feixes del pedró (Sant Feliu).....	46	Roqueta (Sant Feliu).....	48
Font de la Corda (Sant Feliu).....	46	Serrat de les creus (Sant Feliu).....	48
Font dels Pèlags (Oristà).....	46	Serrat de les forques (Sant Feliu).....	48
Guardiola (Sant Feliu).....	46	Vilar de Relat (Sant Feliu).....	48
Hort dels Serra (Sant Feliu).....	46		

Índex general

1 Merlès.....	1
Santa Maria de Merlès.....	1
2 Sant Feliu Sasserra.....	2
Els camins.....	3
La vila medieval.....	15
La sagrera.....	23
La urbanització de la sagrera.....	26
Cases de la sagrera.....	30
Zona nord.....	37
Zona oest.....	38
Urbanització de la zona oest.....	38
Cases de la zona oest.....	38
3 Notes.....	40
La fundació del monestir de Lluçà.....	40
4 Annexes.....	42
Acrònims dels Arxius.....	42
Drets i llicència.....	42
Bibliografia.....	43
Guia de topònims.....	45
5 Índexs.....	49
Índex de topònims.....	49